

TIETOSUOJA KAM-SEKTORILLA

Suosittelut toimintatavat henkilötietoja sisältävien aineistojen käsittelyyn kirjastoissa, arkistoissa ja museoissa

CC BY 4.0

Versio 2.1
21.1.2025

Työryhmä/versio 1.1: Juha Henriksson (pj, Musiikkiarkisto), Immo Aakkula (Kansallisarkisto), Harri Ahonen (Kansalliskirjasto), Outi Hupaniittu (SKS), Jenny Koivisto (Museovirasto), Kimmo Levä (Museoliitto), Kristina Linnovaara (SLS), Jonas Lång (SLS), Riikka Lönnblad (Toimihenkilö-arkisto), Ismo Malinen (Museovirasto), Hanna-Leena Paloposki (Kansallisgalleria), Minna Sannikka (Työväen Arkisto), Maria Virtanen (Kansalliskirjasto).

Työryhmä/versio 2.1: Roni Roihankorpi (pj, Museovirasto), Bjarne Beckmann (Kansalliskirjasto), Hannu Häkkinen (Museovirasto), Outi Hupaniittu (SKS), Janne Kuusisto (Kansanarkisto), Kristina Linnovaara (SLS), Jonas Lång (SLS), Virva Salama (Kansallisgalleria), Veli-Markus Tapio (Museoliitto),.

Sisältö

Johdanto	3
1. Tietosuoja-asetuksen keskeiset periaatteet ja lähtökohdat	5
Koskeeko tietosuoja-asetus KAM-organisaatioita?	5
Mitä ovat tutkimus- ja kulttuuriperintöaineistot ja miksi niitä säilytetään?	6
Toimiiko KAM-organisaatio rekisterinpitäjänä vai henkilötietojen käsittelijänä?	7
Mihin henkilötietojen käsittely perustuu KAM-organisaatioissa?	8
Sananvapaus KAM-organisaatioiden toiminnassa	9
Arkaluonteisten henkilötietojen käsittely (erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvat tiedot)	10
Tietojen minimointi ja muut tietosuojaperiaatteet	13
Rekisteröidyn oikeudet ja henkilötietojen suojaaminen	14
Rekisteröidyn oikeudet	14
Henkilötietojen suojaaminen	15
Informointivelvollisuus	16
Seloste käsittelytoimista	17
Tietosuoja koskeva vaikutustenarviointi	17
2. Aineiston hankinta	20
Luovutukset	20
Aineiston aktiivinen hankinta	21
3. Aineistojen järjestäminen, luettelointi ja kuvailu	22
Miksi järjestetään?	22
Aineistojen julkisuuden määrittely ja käyttörajoitukset	22
Järjestämättömän aineiston ja luovutusten käsittely	23
Henkilötietojen suojaaminen järjestämisen aikana	24
Poistot ja seulonta	24
Luettelointi ja kuvailu	25
4. Käyttöön saattaminen	28
Tutkijasali ja tietopalvelu	28
Digitaalinen käyttöön saattaminen	29
Näyttelykäyttö	32
Kokoelma-aineistojen käyttö KAM-organisaation viestinnässä	32
5. Tietosuoja ja tekoäly	33

Johdanto

Dokumentissa kuvataan kulttuuriperintö- tai muistiorganisaatioiden eli kirjastojen, arkistojen ja museoiden suositeltuja toimintatapoja henkilötietojen käsittelyssä ja suojaamisessa ottaen huomioon EU:n yleisen tietosuoja-asetuksen vaatimukset. Kyse ei ole tietosuoja-asetuksen 40 artiklan mukaisista käytänneseännöistä.

Tämän dokumentin tarkoituksena on auttaa kirjastoja, museoita ja arkistoja suunnittelemaan, kehittämään ja toteuttamaan henkilötietojen suojaa omassa toiminnassaan. Dokumentti on suositus eikä se siten ole KAM-organisaatioita sitova.

Dokumentissa keskitytään KAM-organisaatioissa säilytettäviin kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoihin sekä niiden kuvailutietoihin sisältyvien henkilötietojen käsittelyyn ja suojaamiseen. Tämä käsittely KAM-organisaatioissa tapahtuu yleensä yleisen edun mukaisessa tai yleishyödyllisessä arkistointitarkoituksessa. Kyse on henkilötietojen käsittelyn erityistilanteesta, johon liittyy tiettyjä poikkeuksia ja erivapauksia.

Dokumentissa ei ole huomioitu viranomaisaineistojen käsittelyyn liittyviä erityiskysymyksiä, kuten julkisuuslainsäädännön soveltamista. Julkisuuslakia sovelletaan pääsääntöisesti ainoastaan julkishallinnon organisaation muodossa tai alaisuudessa toimiviin organisaatioihin, joten esimerkiksi yksityisten yhdistysten muodossa toimivat museot ja yksityisarkistot jäävät pääsääntöisesti julkisuuslain soveltamisalan ulkopuolelle, elleivät ne hoida tai käytä lailla tai asetuksella säädettyä julkista tehtävää tai valtaa. Tästä huolimatta julkisuuslain periaatteiden noudattaminen soveltuvien osin on hyvä huomioida myös yksityisissä KAM-organisaatioissa.

Yleisesti voidaan kuitenkin todeta, että yhtäältä tietosuojalainsäädännöstä ja toisaalta julkisuuslainsäädännöstä kumpuavat tavoitteet ja velvoitteet ovat osittain ristiriidassa toistensa kanssa ja että niiden yhteensovittaminen vaatiikin usein molempien oikeudenalojen laaja-alaista osaamista. Esimerkiksi ei-arkaluontoiset henkilötiedot ovat julkisuuslainsäädännön nojalla pääsääntöisesti julkisia, mutta tietosuojalainsäädännön nojalla niiden käsittelyn tulee olla rajoitettua. Tätä ilmeistä ristiriitaa on pyritty ratkaisemaan julkisuuslakiin otetulla kirjauksella siitä, että mikäli julkisuuslain piirissä olevaan asiakirjaan sisältyy henkilötietoja, tulee kyseisten henkilötietojen luovuttamisen osalta noudattaa sitä, mitä tietosuojalainsäädännössä on säädetty (julkisuuslaki 16.3 §).

Dokumentti ei myöskään ota kantaa tekijänoikeuksiin ja niistä aiheutuviin käyttörajoituksiin. Tekijänoikeuslain 3.4.2023 voimaan tulleisiin uudistuksiin liittyen KAM-juridiikkaryhmä on laatinut erillisen soveltamisohjeen.

KAM-organisaatiot käsittelevät henkilötietoja myös muissa rooleissa, kuten asiakkaiden (esimerkiksi tutkijoiden ja lahjoittajien) henkilötietoja tai organisaation oman henkilökunnan henkilötietoja. Tällaista henkilötietojen käsittelyä eivät koske ne poikkeukset, joihin KAM-organisaatiot voivat vedota käsitellessään kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoihin sisältyviä henkilötietoja, vaan KAM-

organisaatiot ovat samassa asemassa kuin muutkin rekisterinpitäjät. Asiakkaiden ja työntekijöiden henkilötietojen käsittely jää pääosin tämän ohjeen ulkopuolelle.

Henkilötietojen suoja on perusoikeus, joka turvataan erikseen Euroopan unionin perusoikeuskirjan 8 artiklassa sekä Suomen perustuslain 10 artiklassa osana yksityiselämän suojaa. Henkilötietojen suojasta säädetään EU:n yleisessä tietosuoja-asetuksessa (2016/679, jäljempänä tietosuoja-asetus), jota on sovellettu EU- ja ETA-maissa 25.5.2018 alkaen, sekä sitä täydentävässä kansallisessa tietosuojalaissa (1050/2018).

Tietosuojatyö on jatkuvaa kehittämis- eli laatutyötä, jossa toimintaprosesseilla ja niiden etukäteisellä suunnittelulla on keskeinen rooli. Henkilötietojen käsittelyprosessien ja suojaamisen etukäteissuunnittelun merkitys korostuu vahvasti tietosuoja-asetuksessa. Yksi tietosuoja-asetuksen keskeisistä vaatimuksista onkin 5(2) ja 24(1) artiklassa säädetty osoitusvelvollisuus, jonka mukaan rekisterinpitäjän on pystyttävä osoittamaan, että se noudattaa tietosuoja-asetusta henkilötietojen käsittelyssä. Osoitusvelvollisuuden toteuttaminen edellyttää, että KAM-organisaatio suunnittelee, seuraa ja kehittää henkilötietojen käsittelyprosessejaan ja tuottaa niihin liittyvää tarpeellista dokumentaatiota.

1. Tietosuoja-asetuksen keskeiset periaatteet ja lähtökohdat

Koskeeko tietosuoja-asetus KAM-organisaatioita?

EU:n yleistä tietosuoja-asetusta sovelletaan lähtökohtaisesti kaikkeen henkilötietojen käsittelyyn, ja se koskee myös KAM-organisaatioita. Kirjastot, arkistot ja museot käsittelevät henkilötietoja ainakin kahdessa eri yhteydessä. Ensinnäkin niiden kokoelmiin sisältyvät kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistot kuvailutietoineen sisältävät runsaasti henkilötietoja. Toiseksi jokainen KAM-organisaatio käsittelee toimintaansa varten esimerkiksi asiakkaidensa ja työntekijöidensä henkilötietoja. Tässä ohjeessa keskitytään kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoihin sisältyvien henkilötietojen käsittelyyn ja siihen liittyviin erityispiirteisiin ja poikkeuksiin. Sen sijaan KAM-organisaatioissa tapahtuva asiakastietojen ja muiden henkilötietojen käsittely jää pääosin tämän ohjeen ulkopuolelle.

Tietosuoja-asetuksessa on omaksuttu laaja henkilötiedon määritelmä: henkilötiedolla tarkoitetaan kaikkia tunnistettuun tai tunnistettavissa olevaan luonnolliseen henkilöön (eli rekisteröityyn) liittyviä tietoja. Henkilötietoja sisältäviä kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoja voivat siis olla esimerkiksi valokuvat, kirjeet ja päiväkirjat, jos ne sisältävät tunnistettavissa olevaan luonnolliseen henkilöön liittyviä tietoja. Sen sijaan oikeushenkilön – kuten yrityksen tai yhdistyksen – tiedot eivät ole henkilötietoja.

Myös henkilötietojen käsittely määritellään asetuksessa laajasti. Henkilötietojen käsittelynä pidetään kaikkia toimintoja, joita kohdistetaan henkilötietoihin tai henkilötietoja sisältäviin tietojoukkoihin. Esimerkkeinä käsittelytoimista mainitaan tietojen kerääminen, tallentaminen, järjestäminen, jäsentäminen, säilyttäminen, muokkaaminen tai muuttaminen, haku, kysely, käyttö, tietojen luovuttaminen siirtämällä, levittämällä tai asettamalla ne muutoin saataville, tietojen yhteensovittaminen tai yhdistäminen sekä rajoittaminen, poistaminen ja tuhoaminen.

Tietosuoja-asetusta sovelletaan sekä sähköisessä että analogisessa (kuten paperisessa tai muussa fyysisessä) muodossa tapahtuvaan henkilötietojen käsittelyyn. Asetuksen 2(1) artiklan mukaan asetusta sovelletaan henkilötietojen käsittelyyn, joka on osittain tai kokonaan automaattista, sekä sellaisten henkilötietojen käsittelyyn muussa kuin automaattisessa muodossa, jotka muodostavat rekisterin osan tai joiden on tarkoitus muodostaa rekisterin osa. Tässä suosituksessa rekisterin käsitettä käytetään laajassa merkityksessä eli rekisterillä tarkoitetaan mitä tahansa jäsennellyä, henkilötietoja sisältävää tietojoukkoa, josta tiedot ovat saatavilla tietyin perustein, oli tietojoukko sitten keskitetty, hajautettu tai toiminnallisin tai maantieteellisin perustein jaettu. Ammattimaisesti hoidettujen kirjastojen, arkistojen ja museoiden kokoelmat muodostavat tyypillisesti tällaisen jäsennellyn tietojoukon. Jos rekisterin käsitettä käytetään laajassa merkityksessä, tietosuoja-asetusta sovelletaan kaikkiin KAM-organisaatioissa käsiteltäviin, henkilötietoja sisältäviin kulttuuri-perintö- ja tutkimusaineistoihin, olivat ne sitten sähköisessä tai analogisessa muodossa.

Tietosuoja-asetusta ei sovelleta silloin, kun käsitellään kuolleita ihmisiä koskevia tietoja (johdanto-osan 27 ja 158 kohta). EU:n jäsenvaltiot voivat säätää kuolleiden henkilöiden henkilötietojen käsittelyä koskevista säännöistä, mutta Suomessa tällaista sääntelyä ei ole annettu. On kuitenkin syytä olla tietoinen, että mikäli kuolleen henkilön tiedot sisältävät erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvia tietoja

(kuten esimerkiksi etninen alkuperä tai perinnöllisiksi tiedetyt sairaudet), näistä tiedosta voi olla pääteltävissä elossa olevien lähisukulaisten ja jälkeläisten tietoja.

Asetusta ei myöskään sovelleta anonyymeihin tietoihin eli sellaisiin tietoihin, joiden perusteella henkilöä ei voida tunnistaa. Henkilö voidaan tunnistaa muutenkin kuin nimen perusteella: esimerkiksi valokuva, josta henkilön kasvot erottuvat tai josta henkilö on muuten tunnistettavissa, on henkilötieto, vaikka kuvaan ei liittyisi tietoa siitä, kuka kuvassa on. Kun arvioidaan, onko henkilö tunnistettavissa, tulee asetuksen johdanto-osan 26 kohdan mukaan ottaa huomioon kaikki keinot, joita voi *kohtuullisen todennäköisesti* käyttää tietyn luonnollisen henkilön tunnistamiseen suoraan tai välillisesti. Tunnistamisen todennäköisyyttä arvioidaan esimerkiksi tunnistamisesta aiheutuvien kulujen, tunnistamiseen tarvittavan ajan sekä käsittelyajankohtana käytettävissä olevan teknologian ja teknisen kehityksen perusteella.

Mitä ovat tutkimus- ja kulttuuriperintöaineistot ja miksi niitä säilytetään?

Tietosuojalaissa tutkimusaineistoilla tarkoitetaan tutkimuksen puitteissa kertyviä tutkimusaineistoja. Kulttuuriperintöaineiston käsite puolestaan on laaja-alaisempi: kulttuuriperintöaineistoon kuuluu mm. ihmisen toiminnassa kertyviä, toiminnan historiasta ja merkityksestä kertovia aineistoja, mutta ne voivat sisältää myös tietoa esimerkiksi luonnonperinnöstä ja taiteesta. Kulttuuriperintöaineistoja säilytetään hallituksen esityksen (HE 9/2018 vp) mukaan laajasti eri muistiorganisaatioissa, kirjastoissa, arkistoissa ja museoissa, jotka voivat olla viranomaisia tai yksityisiä toimijoita. Esimerkkeinä kulttuuri-perintöaineistoista mainitaan asiakirjat, esineet, painotuotteet, taideteokset, luonnontieteelliset aineistot, kuvat ja audiovisuaaliset aineistot sekä dokumenttiaineistot ja kyselyaineistot. Kulttuuri-perintöaineistoihin kuuluvat siis sekä digitaaliset että analogiset aineistot.

KAM-organisaatioiden yleisen edun mukainen tehtävä liittyy kulttuuriperinnön ja tutkimuksen – erityisesti tieteellisen ja historiallisen tutkimuksen – kannalta merkittävien aineistojen säilyttämiseen ja käytettäväksi asettamiseen. Kulttuuriperinnön suoja turvataan perustuslain 20 §:ssä, jonka mukaan vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille. Suomessa vuonna 2018 voimaan saatetun Faron sopimuksen (Euroopan neuvoston puiteyleissopimus kulttuuriperinnön yhteiskunnallisesta merkityksestä) mukaan kulttuuriperintö tarkoittaa ”niitä menneisyydestä perittyjä voimavaroja niiden omistajasta riippumatta, jotka ihmisten mielestä kuvastavat heidän jatkuvasti muuttuvia arvojaan, uskomuksiaan, tietojään ja perinteitään” (2 artikla). Faron sopimuksen keskeisiä periaatteita ovat jokaisen oikeus kulttuuriperintöön ja ajatus kulttuuriperinnöstä yhteisenä voimavarana ja yhteisten muistojen, ymmärryksen, identiteetin, yhtenäisyyden ja luovuuden lähteenä, joka edistää yksilöiden hyvää elämää ja vahvistaa kestävä kehitystä, kulttuurista monimuotoisuutta sekä yhteiskunnan rauhallista ja demokraattista kehitystä. Myös Faron sopimuksessa korostetaan yhteistä vastuuta kulttuuriperinnöstä. Tähän yhteiseen vastuuseen KAM-organisaatiot osallistuvat huolehtimalla yhteisen kulttuuriperintömme ja sitä koskevan tiedon säilyttämisestä ja saataville saattamisesta.

Kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoilla on erityistä merkitystä tieteellisen ja historiallisen tutkimuksen ja muiden yleisön tiedontarpeiden lähdeaineistona. Historiallisella tutkimuksella

tarkoitetaan myös esimerkiksi paikallishistoriallista tutkimusta ja sukututkimusta. KAM-organisaatiot edistävät toiminnallaan yhteiskuntaa, kulttuuria, historiaa, taidetta ja paikallisia olosuhteita koskevaa tutkimusta ja tietoa asettamalla aineistot tutkijoiden ja muun yleisön käytettäväksi sekä harjoittamalla ja tukemalla kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoihin liittyvää tutkimusta, opetusta ja tiedonvälitystä sekä näyttely- ja julkaisutoimintaa. Näin KAM-organisaatioiden toiminta kytkeytyy perustuslain 16 §:ssä turvattuihin sivistyksellisiin oikeuksiin, erityisesti tieteen ja taiteen vapauteen, sekä perustuslain 12 §:ssä turvattuun sananvapauteen.

Yllä mainitut näkökulmat otetaan huomioon muun muassa arvioitaessa sitä, onko kyseessä tietosuoja-asetuksessa tarkoitettu yleisen edun mukainen arkistointitarkoitus, onko käsittely arkistointitarkoituksessa tarpeen ja oikeasuhtaista sillä tavoiteltuun yleisen edun mukaiseen tavoitteeseen ja rekisteröidyn oikeuksiin nähden (tietosuoja-laki 4 § 4 kohta).

Toimiiko KAM-organisaatio rekisterinpitäjänä vai henkilötietojen käsittelijänä?

Tietosuoja-asetuksessa tehdään erottelu rekisterinpitäjän ja henkilötietojen käsittelijän välillä. Rekisterinpitäjällä tarkoitetaan sitä tahoa, joka määrittelee henkilötietojen käsittelyn tarkoitukset ja keinot. Henkilötietojen käsittelijä puolestaan käsittelee henkilötietoja rekisterinpitäjän lukuun. Rekisterinpitäjä on siis se, joka käyttää henkilötietojen käsittelystä päätettäessä tosiasiallista vaikutus- ja määräysvaltaa. Rekisterinpitäjän roolia henkilötietojen käsittelystä päättävänä ja vastuullisena tahona kuvaavat hyvin asetuksen englannin- ja ruotsinkielisissä versioissa käytetyt termit ‘controller’ ja ‘personuppgiftsansvarig’.

Tietosuoja-asetuksessa rekisterinpitäjälle on asetettu suurempi vastuu ja enemmän velvollisuuksia henkilötietojen käsittelyn suhteen kuin henkilötietojen käsittelijälle. Siksi on tärkeää tietää, toimiiko KAM-organisaatio rekisterinpitäjänä vai henkilötietojen käsittelijänä kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoihinsa sisältyvien henkilötietojen osalta. Arviointiin vaikuttaa muun muassa se, mitä aineistojen luovuttajan, lahjoittajan tai tallettajan kanssa on sovittu luovutuksen ja aineiston käytön ehdoista.

Lähtökohtaisesti KAM-organisaatio toimii rekisterinpitäjänä ainakin silloin kun omistusoikeus aineistoon on siirtynyt KAM-organisaatiolle ja organisaatio huolehtii itse tietopalvelusta ja päättää muutenkin yksin aineistoon sisältyvien henkilötietojen käsittelystä, kuten käyttöluvan myöntämisestä, tietojen luovuttamisesta tutkijoille tai niiden julkaisemisesta tietoverkon välityksellä. Tällöin luovuttajalla ei enää ole tosiasiallista vaikutusvaltaa tietojen käsittelyn suhteen. Jos taas KAM-organisaatio säilyttää aineistoa talletuksena ja aineiston käytön ehdoksi on asetettu tallettajan myöntämä käyttöluva, voidaan tulkita, että rekisterinpitäjänä on aineiston tallettaja ja KAM-organisaatio toimii ainoastaan henkilötietojen käsittelijänä. On myös mahdollista, että KAM-organisaatio ja luovuttaja käyttävät molemmat määräysvaltaa aineistoon sisältyvien henkilötietojen käsittelyn suhteen, jolloin ne toimivat yhteisrekisterinpitäjinä.

Silloin kun luovuttaja on toimintansa lopettanut yhteisö, joka ei siis voi toimia rekisterinpitäjänä, rekisterinpitäjän asema ja vastuut kuuluvat kuitenkin aina KAM-organisaatiolle. KAM-organisaatio

toimii yksin rekisterinpitäjänä myös silloin, kun yksityishenkilö luovuttaa henkilökohtaista tai kotitalouttaan koskevaa aineistoa. Tällainen aineisto ei yksityishenkilön hallussa ollessaan kuulu asetuksen soveltamisalan piiriin.

KAM-organisaation tulee kunkin aineiston osalta tietää, käsittelee se henkilötietoja rekisterinpitäjän vai henkilötietojen käsittelijän roolissa. Kannattaa kuitenkin muistaa, että jos KAM-organisaatio toimii henkilötietojen käsittelijänä, sen tulee tehdä tallettajan kanssa henkilötietojen käsittelyä koskeva sopimus, joka sisältää tietosuoja-asetuksen 28 artiklan 3 kohdan mukaiset tiedot. Myös silloin, kun KAM-organisaatio ja luovuttaja toimivat yhdessä rekisterinpitäjänä, niiden täytyy tietosuoja-asetuksen 26 artiklan mukaisesti määritellä keskinäisellä järjestelyllä roolinsa ja vastuunsa rekisterinpitäjän velvoitteiden toteuttamiseksi. Yhteisrekisterinpitäjänä tai henkilötietojen käsittelijänä toimiminen edellyttää siis pääsääntöisesti aina tätä koskevaa sopimusta luovuttajan kanssa. Jos KAM-organisaatio kuitenkin tosiasiallisesti käyttää itsenäistä vaikutusvaltaa aineiston käsittelyn suhteen, se on aina rekisterinpitäjä ja vastuussa rekisterinpitäjän velvollisuuksien noudattamisesta riippumatta siitä, onko sopimusta tehty.

Mihin henkilötietojen käsittely perustuu KAM-organisaatioissa?

Henkilötietojen käsittelyn tulee aina perustua johonkin tietosuoja-asetuksen 6 artiklassa säädettyyn käsittelyperusteeseen. Tutkimus- ja kulttuuriperintöaineistoihin sisältyvien henkilötietojen käsittelyperusteena on yleensä 6 artiklan 1 kohdan e alakohdan mukainen yleistä etua koskevan tehtävän suorittaminen, josta säädetään tarkemmin kansallisessa tietosuojalaissa. Tietosuojalain 4 §:n 4 kohdan mukaan henkilötietoja sisältäviä tutkimus- ja kulttuuriperintöaineistoja sekä näiden kuvailutietoihin liittyviä henkilötietoja saadaan käsitellä arkistointitarkoituksessa, kunhan käsittely on tarpeen ja oikeasuhtaista sillä tavoiteltuun yleisen edun mukaiseen tavoitteeseen ja rekisteröidyn oikeuksiin nähden. KAM-organisaatiot voivat perustaa tutkimus- ja kulttuuriperintöaineistoihin ja niiden kuvailutietoihin sisältyvien henkilötietojen käsittelynsä tähän säännökseen.

Tietosuojalain 4 §:n 4 kohdassa säädetty tarpeellisuus- ja oikeasuhtaisuusvaatimus koskee kaikkia henkilötietoja sisältäviin kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoihin liittyviä käsittelytoimia. Tarpeellisuusvaatimus tarkoittaa sitä, että henkilötietoja sisältävillä aineistoilla on oltava tutkimuksellista tai kulttuuriperintöön liittyvää arvoa, jotta niitä voidaan käsitellä arkistointitarkoituksessa. Tällainen arvomääritys on keskeinen osa KAM-organisaatioiden ammatillista erityisasiantuntemusta, ja siksi KAM-organisaatioilla on oikeus päättää siitä, täyttyykö tarpeellisuusvaatimus.

Oikeasuhtaisuuskriteeri puolestaan viittaa siihen, että aineistojen kulttuuriperintöön liittyvää ja tutkimuksellista merkitystä punnitaan suhteessa rekisteröidyn oikeuksiin ja rekisteröidylle käsittelystä mahdollisesti aiheutuviin riskeihin. Kun KAM-organisaatiot esimerkiksi ottavat vastaan henkilötietoja sisältäviä kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoja, luovuttavat aineistoja tutkijoiden käytettäväksi tai asettavat niitä tietoverkon kautta yleisesti saataville, niiden on arvioitava, onko tietojen käsittely tarpeen ja oikeasuhtaista suhteessa KAM-organisaatioiden yleisen edun mukaiseen tehtävään kulttuuriperinnön säilyttäjänä ja saataville asettajana tai tutkimuksen edistäjänä. Tarpeellisuus- ja

oikeasuhtaisuusharkinnassa tulee siis ottaa huomioon yhtäältä aineistojen mahdollinen tutkimuskäyttö ja kulttuuriperintöön liittyvä arvo ja toisaalta henkilötietojen käsittelyyn mahdollisesti liittyvät riskit rekisteröityjen vapauksille ja oikeuksille.

Henkilötietojen käsittely yleisen edun mukaisessa arkistointitarkoituksessa sisältää myös mahdollisuuden saattaa kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoja yleisesti käytettäväksi esimerkiksi tietoverkon välityksellä. Vaikka tästä ei ole nimenomaista säännöstä, asia todetaan muun muassa tietosuojaalakia koskevassa hallituksen esityksessä (HE 9/2018 vp, s. 83) ja hallintovaliokunnan mietinnössä (HaVM 13/2018 vp, s. 25–26). Hallintovaliokunnan mietinnössä korostetaan myös sitä, että tietosuoja laki ei tältä osin muuta vallitsevaa oikeustilaa. Jos siis yleiset tarpeellisuus- ja suhteellisuuskriteerit täyttyvät, KAM-organisaatiot voivat aikaisempaan tapaan saattaa henkilötietoja sisältäviä tutkimus- ja kulttuuriperintöaineistoja yleisön saataville myös avoimen tietoverkon välityksellä.

Kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoihin sisältyvien henkilötietojen käsittely KAM-organisaatioissa voi perustua muuhunkin tietosuoja-asetuksen 6 artiklan 1 kohdan mukaiseen käsittelyperusteeseen kuin yleisen edun mukaiseen arkistointitarkoitukseen. Mahdollisia muita käsittelyperusteita ovat esimerkiksi rekisteröidyn suostumus, sopimusvelvoitteen täyttäminen, lakisääteisen velvoitteen noudattaminen tai rekisterinpitäjän tai kolmannen osapuolen oikeutettu etu. Samalla tiedolla voi olla useita käyttötarkoituksia, joilla kullakin on eri oikeusperuste. Arkistoaineistoihin sisältyviä tietoja saatetaan esimerkiksi tarvita oikeusvaateen laatimiseksi, esittämiseksi tai puolustamiseksi, jolloin käsittelyn oikeusperusteena voi olla oikeutettu etu.

Yleisen edun mukainen arkistointitarkoitus on kuitenkin käsittelyperusteista se, joka sopii luontevimmin KAM-organisaatioiden toimintaan ja jossa on myös laajimmin huomioitu kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistojen käsittelyyn liittyvät erityispiirteet. Vain siihen – ja lakisääteiseen tehtävään – liittyy esimerkiksi oikeus poiketa rekisteröidyn oikeuksista tietyin edellytyksin. Näihin muistiorganisaatioiden toiminnan kannalta tärkeisiin poikkeuksiin KAM-organisaatiot eivät voi vedota siltä osin, kun ne käsittelevät henkilötietoja muissa tarkoituksissa kuin yleisen edun mukaisessa arkistointitarkoituksessa. Erityisesti suostumus on käsittelyperusteena ongelmallinen, koska se on milloin tahansa peruttavissa ilman perustelua. Suostumuksen käyttöön tulisi suhtautua pidättyväisesti.

Sananvapaus KAM-organisaatioiden toiminnassa

Henkilötietojen käsittely KAM-organisaatioissa voi perustua myös sananvapauden käyttämiselle. Tietosuoja-asetuksen 85 artiklassa ja tietosuoja lain 27 §:ssä säädetään useista poikkeuksista tietosuoja-asetuksen sääntelyyn sananvapauden ja tiedonvälityksen vapauden turvaamiseksi. Poikkeukset koskevat tilanteita, joissa henkilötietoja käsitellään journalistisia tarkoituksia varten tai akateemisen, taiteellisen tai kirjallisen ilmaisun tarkoituksia varten. Kun henkilötietoja käsitellään sananvapauden käyttämiseksi, voidaan poiketa mm. tietyistä henkilötietojen käsittelyn periaatteista, käsittelyperustetta ja suostumusta koskevasta sääntelystä, arkaluonteisten tietojen ja rikostuomioihin ja rikkomuksiin liittyvien tietojen käsittelykiellosta sekä informointivelvollisuudesta ja muista

rekisteröidyn oikeuksista. Poikkeusten tarkoituksena on sovittaa yhteen oikeus henkilötietojen suojaan ja oikeus sananvapauteen, jotka ovat molemmat EU:n perusoikeuskirjassa ja myös Suomen perustuslaissa turvattuja perusoikeuksia.

Sananvapauden käyttäminen antaa lähtökohtaisesti laajemmat oikeudet tietojen julkaisemiseen ja levittämiseen kuin yleisen edun mukainen arkistointitarkoitus, joka on KAM-organisaatioiden tavallinen henkilötietojen käsittelyperuste. Käsitellessään kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoihin sisältyviä henkilötietoja KAM-organisaatiot voivat vedota sananvapautta koskeviin poikkeusoikeuksiin ainakin kahdessa tilanteessa. Sananvapauden piiriin kuuluu ensinnäkin KAM-organisaatioiden itse julkaisema toimitettu sisältö, kuten painetut ja sähköiset julkaisut, näyttelyt, verkkosivut ja verkkonäyttelyt. Sen sijaan esimerkiksi valokuvia tai muita dokumentteja sisältävien, kokonaisten tietokantojen julkaisua ei yleensä voida perustella sananvapauden käyttämisellä, vaan niiden julkaiseminen perustuu kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistojen käytettäväksi saattamiseen yleisen edun mukaisessa arkistointitarkoituksessa. Lisäksi sananvapaus koskee kertaalleen julkaistun, jo sananvapauden piirissä olevan aineiston, kuten lehtien, kirjojen ja taideteosten, uudelleen julkaisemista (esimerkiksi digitaalisessa muodossa).

Arkaluonteisten henkilötietojen käsittely (erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvat tiedot)

Kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistot käsittelevät elämää, yhteiskuntaa ja kulttuurisia ilmiöitä koko niiden kirjossa. On tärkeää, että aineistot heijastelevat yhteisöjen moninaisuutta ja että niihin tallentuu myös vaikeiksi, haastaviksi tai arkaluontoisiksi tulkittavia aiheita. Tämän takia KAM-organisaatioilla on hyvin laaja oikeus henkilötietojen käsittelyyn. Oikeus kattaa myös erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvien tietojen eli aiemmin arkaluontoisiksi kutsuttujen henkilötietojen käsittelyn, kun käsittely tapahtuu yleishyödyllisessä arkistointitarkoituksessa. Näitä henkilötietoja käsiteltäessä edellytetään erityistä harkintaa, joten oikeus käsittelyyn on rajatumpi kuin tavallisten henkilötietojen kohdalla, mutta reunaehtojen täytyessä käsittely on tärkeää, jotta kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistot kykenevät heijastelemaan niiden kuvaamia ilmiöitä.

Tietosuoja-asetuksen 9 artiklan mukaan erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvien tietojen käsittely on kielletty tiettyjä poikkeustilanteita lukuun ottamatta. Kansallisessa tietosuojalaissa säädetään muistiorganisaatioita koskevasta poikkeusmahdollisuudesta. Tietosuojalain 6 §:n 1 momentin 8 kohdan perusteella tutkimus- ja kulttuuriperintöaineistoihin sisältyviä erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvia tietoja saa käsitellä yleishyödyllisessä arkistointi-tarkoituksessa geneettisiä tietoja lukuun ottamatta. Vaikka säännöksessä ei erikseen mainita kuvailutietoihin sisältyviä erityisiä henkilötietoja, on johdonmukaista tulkita sitä niin, että sen perusteella voidaan käsitellä myös tutkimus- ja kulttuuriperintöaineistojen kuvailutietoihin sisältyviä erityisiä henkilötietoja.

Erityisiä henkilötietoryhmiä ovat etnistä alkuperää, poliittista mielipidettä, uskonnollista tai filosofista vakaumusta, ammattiliiton jäsenyyttä, terveyttä ja seksuaalista suuntautumista koskevat tiedot sekä geneettiset ja biometriset tiedot (kun niitä käsitellään henkilön yksiselitteistä tunnistamista varten). Jos erityisten henkilötietojen esiintymistä kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoissa tulkittaisiin tiukimman mukaan, melkein kaikki aineistot sisältäisivät niitä: esimerkiksi tieto avioliitosta sisältää

vähintään implisiittisesti tietoja seksuaalisesta suuntautumisesta ja uskonnollisesta vakaumuksesta. Näin ollen on tärkeä erottaa, milloin on kyse sellaisista erityisistä henkilötietoryhmistä, joiden suojaamista lainsäädännöllä tarkoitetaan, samoin kuin on tärkeä erottaa tarpeellinen ja tarpeeton erityisten henkilötietojen käsittely.

Erityisten henkilötietoryhmien käsittelyn tulee tapahtua suhteessa aiheeseen ja kokonaisuuteen: on tärkeää, että tutkimuksessa voidaan käsitellä erilaisia ilmiöitä ja kulttuuriperintöaineistoihin saadaan tallennettua yhteiskunnan ja kulttuurin moninaisuus. Tärkeää on myös huomata, että erityisiin henkilötietoryhmiin liittyvät aihepiirit nousevat esille kaikenlaisissa aineistoissa, koska kyse on keskeisesti ihmisten elämään vaikuttavista tekijöistä.

Tietosuoja-lainsäädännön mukaan geneettisiä tietoja henkilön tunnistamista varten ei lasketa osaksi niitä erityisiä henkilötietoryhmiä, joiden käsittelyyn kulttuuriperintöorganisaatioilla on oikeus. **Kun arvioidaan, milloin on kyse kyseisistä geneettisistä ja biometrisistä tiedoista, on tärkeää huomioida, että tietosuoja-asetuksen johdantokappale 51 mukaan valokuvien käsittelyä ei tule automaattisesti katsoa henkilötietojen erityisryhmien käsittelyksi.** Johdantokappaleen mukaan valokuvat kuuluvat biometristen tietojen määritelmän piiriin ainoastaan siinä tapauksessa, että niitä käsitellään erityisin teknisin menetelmin, jotka mahdollistavat luonnollisen henkilön yksilöllisen tunnistamisen tai todentamisen. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että vaikka KAM-organisaatio käsittelee henkilöistä otettuja valokuvia, ei niiden automaattisesti katsota olevan biometrisiä tietoja, vaikka niitä käytettäisiin tunnistamistarkoituksiinkin esimerkiksi nimi- tai paikkatietoja kuvan metatietoihin lisäämällä. Vaikka valokuva voi siis mahdollistaa tunnistamisen fyysisten ominaisuuksien perusteella, tulee siitä biometristä tietoa vain, jos KAM-organisaatio suorittaa "erityistä teknistä käsittelyä". Yleensä tämä tarkoittaa sitä, että kuvatietoja käytetään luomaan yksilöllinen digitaalinen malli tai profiili, jota puolestaan käytetään automaattiseen kuvien yhteensovittamiseen ja tunnistamiseen, eli biometriseen profilointiin. **Pääsääntöisesti KAM-organisaatioiden suorittamaa henkilötietoja sisältävien valokuvien käsittelyä ei siis siten katsota erityisten henkilötietojen käsittelyksi.**

Koska kulttuuriperintöorganisaatioilla on oikeus erityisten henkilötietoryhmien käsittelyyn, voidaan myös sellaiset tutkimus- ja kulttuuriperintöaineistot arkistoida, joissa aihe ei suoraan liity erityisiin henkilötietoihin, mutta joissa teemat ovat nousseet esille, kunhan käsittelyn edellytykset täyttyvät. Tapauskohtaisesti tulee kuitenkin arvioida, millaisia erityisiä toimenpiteitä niiden käsittely edellyttää – jos esimerkiksi aineistosta käy ilmi henkilön olevan naimisissa, kuuluvan kirkkoon tai olevan karjalaista sukua, on tarve ylimääräisille suojatoimenpiteille todennäköisesti vähäinen. Jos taas aineistoissa on enemmän suojaamista vaativia erityisiä henkilötietoryhmiä, tulee kulttuuriperintöorganisaatioilla olla vakiintuneet käytännöt, joita noudatetaan.

Yleishyödyllinen arkistointitarkoitus on kapea-alaisempi käsite kuin tietosuoja-asetuksessa käytetty yleisen edun mukainen arkistointitarkoitus. Tietosuojalain perustelujen mukaan yleishyödyllisen arkistointitarkoituksen tuntomerkkejä ovat esimerkiksi se, onko rekisterinpitäjän lakisääteinen tai sääntömääräinen tehtävä tutkimus- tai kulttuuriperintöaineistojen tallentaminen ja saataville saattaminen ja perustuuko arkistotoiminta julkisesti saatavilla olevaan suunnitelmaan. Erityisiä henkilötietoja käsittelevien KAM-organisaatioiden kannattaakin laittaa esimerkiksi verkkosivuilleen

julkisesti saataville sääntönsä, kokoelmapolitiikkansa, toimintasuunnitelmansa, strategiansa tms. asiakirjat, jotka toimivat osoituksena arkistointitoiminnan yleishyödyllisyydestä.

Tietosuoja lain 4 §:n 4 kohdassa mainittu tarpeellisuus- ja oikeasuhtaisuusvaatimus koskee myös erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvien tietojen käsittelyä. Tarpeellisuus- ja oikeasuhtaisuusharkinnassa tulee huomioida erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvien tietojen arkaluonteisuus ja niiden käsittelyyn mahdollisesti liittyvät tavallista suuremmat riskit. Esimerkiksi tietojen säilyttämiselle tulee lähtökohtaisesti olla vahvemmat kulttuuriperintöön ja aineistojen tutkimukselliseen arvoon liittyvät perusteet, jos kyse on erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvista tiedoista. Vastaavasti silloin kun erityisiä henkilötietoja sisältäviä aineistoja saatetaan käytettäväksi, tulee tarkkaan harkita aineistojen avoimuuden ja julkisuuden astetta suhteessa rekisteröityjen oikeuksiin ja vapauksiin ja heille mahdollisesti koituviin riskeihin. Toisaalta punninnassa tulee huomioida myös se, että kulttuuriperintöorganisaatioilla on velvollisuus tallentaa ja tuoda esille elämän ja kulttuurin monimuotoisuutta. Kaikilla ryhmillä ja yhteisöillä on oikeus tulla näkyviksi ja muistetuiksi.

Käsitellessään erityisiä henkilötietoryhmiä KAM-organisaatioiden on toteutettava asianmukaiset ja erityiset suojatoimet rekisteröidyn oikeuksien suojaamiseksi. Tietosuoja lain 6 §:n 2 momentti sisältää esimerkkiluettelon mahdollisista suojatoimista. Näitä ovat esimerkiksi toimenpiteet, joilla parannetaan henkilötietoja käsittelevän henkilöstön osaamista, tietosuojavastaavan nimittäminen, sisäiset toimenpiteet joilla estetään pääsy henkilötietoihin, henkilötietojen salaaminen asiattoman pääsyn estämiseksi tai tietosuoja koskevan vaikutustenarvioinnin laatiminen. Tyypillisiä suojatoimia, joilla KAM-organisaatioissa voidaan pyrkiä rajaamaan asiattoman pääsyä arkaluonteisiin henkilötietoihin ja henkilötietojen luovuttamista tutkijoille ja muulle yleisölle, ovat esimerkiksi erilaiset organisaation sisäiset jaottelut eri henkilötietoaineistoille ja niiden avaamiselle sekä näyttö- ja käyttörajoitukset. Tärkeää on huolehtia siitä, että tietoja luovutettaessa arkaluonteisia henkilötietoja ei vahingossa anneta niille, jotka eivät ole oikeutettuja niitä käsittelemään.

Rekisteröidyn kannalta arkaluonteisia ovat myös rikostuomioihin ja rikkomuksiin liittyvät tiedot. Tietosuoja -asetuksen 10 artiklan mukaan rikostuomioihin ja rikkomuksiin liittyviä henkilötietoja voidaan käsitellä vain viranomaisen valvonnassa tai silloin kun se sallitaan unionin oikeudessa tai jäsenvaltioiden lainsäädännössä.

KAM-organisaatioiden oikeus käsitellä rikostuomioihin ja rikkomuksiin liittyviä tietoja voidaan suurelta osin johtaa tietosuoja lain 7 §:n 1 momentin 2 kohdasta, jonka mukaan rikostuomioihin ja rikkomuksiin liittyviä tietoja saa käsitellä muun muassa tieteellistä tai historiallista tutkimusta varten tai jos tietojen käsittely johtuu välittömästi rekisterinpitäjälle laissa säädetystä tehtävästä. Toisinaan rikostuomioihin ja rikkomuksiin liittyvien tietojen käsittely KAM-organisaatioissa voi myös olla tarpeen oikeusvaateen selvittämiseksi, laatimiseksi, esittämiseksi tai puolustamiseksi tietosuoja lain 7 §:n 1 momentin 1 kohdan mukaisesti.

Tietosuoja laissa ei kuitenkaan ole säädetty erikseen rikostuomioihin ja rikkomuksiin liittyvien tietojen käsittelystä arkistointitarkoituksissa. Lainsäädäntö siis jättää KAM-organisaatioiden tilanteen jossain määrin epäselväksi. Kulttuuriperintöorganisaatioiden toiminnan luonteen vuoksi on kuitenkin katsottava, että KAM-organisaatioilla on oikeus käsitellä myös rikostuomioihin ja rikkomuksiin liittyviä

tietoja. Rikoslain säännökset heijastavat oman aikansa arvoja ja poliittisia näkemyksiä, ja menneisyydessä rikollisena pidetty toiminta saatetaan nykyään katsoa normaaliksi kansalais-toiminnan muodoksi tai ihmisen henkilökohtaisen vapauden piiriin kuuluvaksi asiaksi. KAM-organisaatioiden tehtäviin myös kuuluu erilaisten yhteiskunnallisten ryhmien näkökulmien ja yhteiskunnan moninaisuuden tallentaminen ja näkyväksi tuominen. Käsityksemme suomalaisesta yhteiskunnasta, kulttuurista ja menneisyydestä jäisi väistämättä vaillinaiseksi, jos muistiorganisaatiot eivät voisi oman hankinta- ja kokoelmapolitiikkansa puitteissa käsitellä tarvittaessa myös rikostuomioihin ja rikkomuksiin liittyviä tietoja.

Rikostuomioihin ja rikkomuksiin liittyviä tietoja käsiteltäessä on tietosuojalain 7 §:n 2 momentin mukaan noudatettava vastaavia suojatoimia kuin erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvia tietoja käsiteltäessä. Varsinkin silloin, kun tietoja luovutetaan tutkijoille tai saatetaan muuten käytettäväksi, tulee noudattaa erityistä huolellisuutta ja varovaisuutta ja harkita tarkkaan, millaiset suojatoimet ovat tarpeellisia ja oikeasuhtaisia rekisteröidyn oikeuksien ja vapauksien suojaamiseksi.

Tietojen minimointi ja muut tietosuojaperiaatteet

Tietosuoja-asetuksen 5 artiklassa säädetään yleisistä tietosuojaperiaatteista. Näitä ovat

- käsittelyn lainmukaisuus, kohtuullisuus ja läpinäkyvyys,
- käyttötarkoitussidonnaisuus,
- tietojen minimointi,
- tietojen täsmällisyys,
- säilytyksen rajoittaminen sekä
- eheys ja luottamuksellisuus.

5 artiklan 2 kohdassa säädetty osoitusvelvollisuus tarkoittaa puolestaan sitä, että rekisterinpitäjän tulee pystyä osoittamaan noudattavansa toiminnassaan yleisiä tietosuojaperiaatteita.

Kun tietoja käsitellään yleisen edun mukaisissa arkistointitarkoituksissa, joistakin tietosuojaperiaatteista on mahdollista poiketa. Käyttötarkoitussidonnaisuuden periaate ei estä tietojen käsittelyä yleisen edun mukaisissa arkistointitarkoituksissa, vaikka tiedot olisi alun perin kerätty muuta tarkoitusta varten. Säilytyksen rajoittamisen periaatteesta huolimatta tiedot voidaan säilyttää niiden alkuperäistä käyttötarkoitusta pidempään, jos niitä käsitellään yleisen edun mukaisia arkistointitarkoituksia varten. KAM-organisaatioilla on myös tietyin edellytyksin oikeus kieltäytyä poistamasta tai oikaisemasta virheellisiä ja epätarkkoja henkilötietoja, vaikka täsmällisyysperiaate tätä lähtökohtaisesti edellyttäisikin.

Sen sijaan esimerkiksi läpinäkyvyyden vaatimus ja siihen liittyvä velvollisuus informoida rekisteröityjä henkilötietojen käsittelystä tulee toteuttaa myös silloin, kun henkilötietoja käsitellään yleisen edun mukaisissa arkistointitarkoituksissa. Samoin tiedot on tärkeää suojata luvattomalta ja lainvastaiselta käsittelyltä sekä vahingossa tapahtuvalta hävittämiseltä, tuhoutumiselta ja vahingoittumiselta eheyden ja luottamuksellisuuden periaatteen mukaisesti.

Tietojen minimoinnin periaate korostuu, kun tietoja käsitellään yleisen edun mukaisissa arkistointitarkoituksissa. Tietojen minimoinnin periaate tarkoittaa sitä, että henkilötietojen on oltava asianmukaisia ja olennaisia ja rajoitettava siihen, mikä on tarpeellista suhteessa niiden käsittelyn tarkoituksiin. Turhia henkilötietoja ei siis saa säilyttää edes yleisen edun mukaisessa arkistointitarkoituksessa. Tietojen olennaisuutta ja tarpeellisuutta arvioidaan suhteessa KAM-organisaatioiden yleisen edun mukaiseen tehtävään: kulttuuriperinnön ja tutkimuksellisesti merkityksellisten aineistojen säilyttämiseen ja saataville asettamiseen.

Tietojen minimointi tapahtuu useilla eri tasoilla KAM-organisaatioiden toiminnassa. Se vaikuttaa muun muassa aineistojen hankintaa ja arvonmäärittystä koskevaan päätöksentekoon, käyttörajoitusten määrittelyyn, luettelointiin ja kuvailuun, aineistojen antamiseen tutkijoille ja niiden asettamiseen yleisön saataville esimerkiksi tietoverkon välityksellä. Tarkoituksena on siis huolehtia siitä, että kun kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoja käsitellään eri tilanteissa, käsittely pyritään rajoittamaan vain tarpeellisiin henkilötietoihin. Tämä edellyttää tietojen käsittelyn etukäteissuunnittelua ja sellaisten toimintaprosessien luomista, joilla minimointi toteutetaan. Toiminta-prosessien suunnittelu etukäteen on tärkeää myös siksi, että KAM-organisaatiot voivat osoittaa noudattavansa toiminnassaan tietojen minimoinnin periaatetta.

Tietojen minimoinnin periaate ei luo KAM-organisaatioille yleistä velvollisuutta kokoelmien taannehtivaan seulontaan, poistoihin tai uudelleen järjestämiseen. KAM-organisaatioiden kokoelmat ovat kertyneet vuosikymmenten kuluessa, eikä kokoelmia voida ryhtyä laajamittaisesti seulomaan vaarantamatta niiden historiallista arvoa, käytettävyyttä ja luotettavuutta. Vaatimus kokoelmien jälkikäteisestä läpikäymisestä ja taannehtivasta seulonnasta johtaisi huomattaviin eettisiin ja käytännöllisiin ongelmiin.

Rekisteröidyn oikeudet ja henkilötietojen suojaaminen

Rekisteröidyn oikeudet

Rekisteröidyn oikeus saada tietää ja määrätä henkilötietojensa käsittelystä on keskeinen osa henkilötietojen suojaa. Tietosuoja-asetuksessa (luku III) säädetään erikseen useista henkilötietojen käsittelyyn liittyvistä rekisteröidyn oikeuksista. Näitä ovat mm.

- rekisteröidyn oikeus saada läpinäkyvää informaatiota henkilötietojen käsittelystä (12–14 ja 19 artikla)
- oikeus saada pääsy omiin tietoihinsa (15 artikla)
- oikeus epätarkkojen, virheellisten tai vanhentuneiden tietojen oikaisemiseen (16 artikla)
- oikeus tietojen poistamiseen tietyissä tapauksissa eli ”oikeus tulla unohdetuksi” (17 artikla)
- oikeus henkilötietojen käsittelyn rajoittamiseen (18 artikla)
- oikeus siirtää tiedot järjestelmästä toiseen (20 artikla) ja

- oikeus vastustaa henkilötietojen käsittelyä (21 artikla).

Kulttuuriperintöaineistoja käsiteltäessä monet näistä rekisteröidyn oikeuksista ovat kuitenkin käytännössä vaikeita toteuttaa. Kulttuuriperintöorganisaatioiden kokoelmiin sisältyy satojen-tuhansien elävien ihmisten henkilötietoja, jotka on kerätty vuosikymmenten aikana ja jotka ovat erottamaton osa aineistojen kokonaisuutta. Tiettyä yksittäistä ihmistä koskevia tietoja on usein vaikeaa löytää eikä niiden käsittelyä voida lopettaa ilman, että koko aineistokokonaisuuden käsittely lopetettaisiin. Kulttuuriperintöaineistojen autenttisuus, luotettavuus, todistusvoimaisuus ja historiallinen tai taiteellinen arvo myös vaarantuisivat vakavasti, jos aineistoihin sisältyviä henkilö-tietoja ryhdyttäisiin jälkikäteen korjaamaan tai poistamaan.

Tietosuoja-asetus antaakin mahdollisuuden poiketa rekisteröidyn oikeuksista silloin, kun henkilötietoja käsitellään yleisen edun mukaisessa arkistointitarkoituksessa. Tietosuoja-asetuksen 17 artiklan 3 kohdan mukaan oikeutta tietojen poistamiseen eli oikeutta tulla unohdetuksi ei sovelleta, kun henkilötietoja käsitellään yleisen edun mukaisissa arkistointitarkoituksissa. Kansallisen tietosuojalain 32 § puolestaan sallii poikkeamisen asetuksen 15, 16 ja 18–21 artiklassa tarkoitetuista rekisteröidyn oikeuksista arkistointitarkoituksissa.

Edellytyksenä rekisteröidyn oikeuksista poikkeamiselle on tietosuoja-asetuksen 89 artiklan 3 kohdan mukaan se, että oikeudet todennäköisesti estävät henkilötietojen käsittelyn erityisten tarkoitusten saavuttamisen tai vaikeuttavat sitä suuresti. Usein tietojen poistaminen tai oikaiseminen on kulttuuriperintöorganisaatioissa käytännössä mahdotonta, tai ainakin se vaikeuttaisi huomattavasti muistiorganisaatioiden tehtävää kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistojen kerääjinä, tallentajina ja käytettäväksi saattajina. Joskus henkilötietojen käsittelyä voi kuitenkin olla mahdollista rajata ilman, että se vaarantaisi KAM-organisaation tehtävien suorittamista. Siksi rekisteröidyn oikeuksien toteuttamista tai niistä poikkeamista tulee aina arvioida tapauskohtaisesti.

Henkilötietojen suojaaminen

Rekisteröidyn oikeuksien rajoittaminen kulttuuriperintöaineistoja käsiteltäessä edellyttää myös, että henkilötietojen käsittelyssä noudatetaan asianmukaisia teknisiä ja organisatorisia suojatoimia. Suojatoimilla tasapainotetaan sitä, että rekisteröity ei voi itse tehokkaasti valvoa henkilötietojensa käsittelyä. Tapoja suojata kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoihin sisältyviä henkilötietoja ovat esimerkiksi aineistojen teknisestä ja fyysisestä suojaamisesta huolehtiminen, aineiston käyttöä koskevat sitoumukset sekä pääsyn rajoittaminen esimerkiksi käyttö- tai näyttörajoitusten kautta.

Suojatoimet koskevat kaikkea tutkimus- ja kulttuuriperintöaineistoihin sisältyvien henkilötietojen käsittelyä, kuten aineistojen hankintaa ja vastaanottoa, järjestämistä, luettelointia ja kuvailua sekä aineistojen saattamista käytettäväksi joko tutkijasalissa tai verkon välityksellä. Henkilötietoja sisältävien aineistojen saattaminen yleisesti käytettäväksi edellyttää harkintaa ja rekisteröidyille mahdollisesti aiheutuvien riskien arvioimista suhteessa aineistojen tutkimukselliseen tai kulttuuriperintöön liittyvään merkitykseen.

Suojatoimilta vaadittava taso määrittyy riskiperustaisesti käsittelyn luonteen, laajuuden, asiayhteyden ja tarkoituksen mukaan sekä käsittelystä rekisteröidyille aiheutuvien riskien vakavuuden ja todennäköisyyden perusteella. Mitä arkaluonteisemmista henkilötiedoista on kyse tai mitä suuremmat riskit käsittelyyn liittyy, sitä tarkemmin tiedot on suojattava ja sitä suurempaa huolellisuutta ja varovaisuutta niiden käsittelyssä on noudatettava. Jos tietojen käsittelyyn liittyy korkea riski, täytyy rekisterinpitäjän suorittaa erityisiä asetuksessa mainittuja suojatoimenpiteitä, kuten laatia tietosuojaa koskeva vaikutustenarviointi. Tietosuojalain 6 §:n 2 momentissa luetellaan useita suojatoimia, joilla rekisteröidyn oikeuksia voidaan suojata silloin, kun käsitellään erityisiä henkilötietoryhmiä. Kovin yksityiskohtaisia määräyksiä suojatoimista lainsäädäntö ei kuitenkaan sisällä, vaan KAM-organisaatioilla on eri tilanteissa mahdollisuus harkita, millaiset tekniset ja organisatoriset suojatoimet ovat riittäviä ja asianmukaisia rekisteröidyn oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi. Tekniseltä suojautumiselta voidaan edellyttää jatkuvaa kehittymistä teknologian muutosten ja uhkien mukaisesti.

Informointivelvollisuus

Rekisterinpitäjän velvollisuus tarjota rekisteröidylle läpinäkyvää informaatiota henkilötietojen käsittelystä koskee myös KAM-organisaatioita. KAM-organisaatioiden tulee siis laatia kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoihin sisältyvien henkilötietojen osalta seloste tai informointiasiakirja, joka sisältää ainakin seuraavat tiedot:

- rekisterinpitäjän ja tämän mahdollisen edustajan identiteetti ja yhteystiedot sekä mahdollisen tietosuojavastaavan yhteystiedot;
- henkilötietojen käsittelyn tarkoitukset sekä käsittelyn oikeusperuste;
- kyseessä olevat henkilötietoryhmät;
- mahdolliset henkilötietojen vastaanottajat tai vastaanottajaryhmät;
- tarvittaessa tieto siitä, että rekisterinpitäjä aikoo siirtää henkilötietoja EU- tai ETA-alueen ulkopuolisessa maassa olevalle vastaanottajalle tai kansainväliselle järjestölle;
- henkilötietojen säilytysaika;
- rekisteröidyn oikeus pyytää rekisterinpitäjältä pääsy häntä itseään koskeviin henkilötietoihin sekä oikeus pyytää kyseisten tietojen oikaisemista tai poistamista taikka käsittelyn rajoittamista ja vastustaa käsittelyä sekä oikeutta siirtää tiedot järjestelmästä toiseen;
- oikeus tehdä valitus valvontaviranomaiselle;
- tieto siitä, mistä henkilötiedot on saatu sekä tarvittaessa se, onko tiedot saatu yleisesti saatavilla olevista lähteistä;
- tieto automaattisen päätöksenteon tai profiloinnin olemassaolosta.

Tiedot tulee toimittaa rekisteröidylle tiiviisti esitetyssä, läpinäkyvässä, helposti ymmärrettävässä ja saatavilla olevassa muodossa, ja informoinnissa tulee käyttää selkeää ja yksinkertaista kieltä. KAM-organisaation ei kuitenkaan tarvitse toimittaa tietoja erikseen jokaiselle yksittäiselle henkilölle, jonka tietoja sisältyy sen säilyttämiin kulttuuriperintö- tai tutkimusaineistoihin, jos tämä vaatisi kohtuutonta vaivaa. Tietosuojaa-asetuksen 14 artiklan 5 kohdan b alakohdan mukaisesti riittää, että tiedot asetetaan

julkisesti saataville esimerkiksi KAM-organisaation verkkosivuille niin että ne ovat sieltä helposti löydettävissä.

Seloste käsittelytoimista

Julkisesti saatavilla olevan informaation lisäksi KAM-organisaation on laadittava henkilötietojen käsittelytoimia koskeva seloste tietosuoja-asetuksen 30 artiklan mukaisesti. Selostetta käsittelytoimista ei tarvitse julkistaa, vaan se on pyydettyä saatettava valvontaviranomaisen eli tietosuojavaltuutetun saataville. Selosteen tulee tietosuoja-asetuksen 30 artiklan mukaan sisältää seuraavat tiedot:

- a. rekisterinpitäjän ja mahdollisen yhteisrekisterinpitäjän, rekisterinpitäjän edustajan ja tietosuojavastaavan nimi ja yhteystiedot;
- b. käsittelyn tarkoitukset;
- c. kuvaus rekisteröityjen ryhmistä ja henkilötietoryhmistä;
- d. henkilötietojen vastaanottajien ryhmät, joille henkilötietoja on luovutettu tai luovutetaan, mukaan lukien kolmansissa maissa tai kansainvälisissä järjestöissä olevat vastaanottajat;
- e. tarvittaessa tiedot henkilötietojen siirtämisestä kolmanteen maahan tai kansainväliselle järjestölle;
- f. eri tietoryhmien poistamisen suunnitellut määräajat;
- g. yleinen kuvaus tietosuoja-asetuksen 32 artiklan 1 kohdassa tarkoitetuista teknisistä ja organisatorisista turvatoimista.

Jos KAM-organisaatio on viranomainen, sen tulee aina laatia seloste käsittelytoimista. Jos KAM-organisaatio on järjestö (tai yritys), jossa on alle 250 työntekijää, sillä on velvollisuus laatia seloste käsittelytoimista vain, jos sen suorittama käsittely todennäköisesti aiheuttaa riskin rekisteröidyn vapauksille ja oikeuksille, käsittely ei ole satunnaista tai käsittely kohdistuu 9 artiklan 1 kohdassa tarkoitettuihin erityisiin henkilötietoryhmiin tai 10 artiklassa tarkoitettuihin rikostuomioita tai rikkomuksia koskeviin henkilötietoihin. Todennäköisesti pientenkin KAM-organisaatioiden osalta ainakin joku näistä kriteereistä täyttyy, joten lähtökohtaisesti myös yksityisten KAM-organisaatioiden tulee laatia seloste käsittelytoimista asetuksen 30 artiklan mukaisesti.

Tietosuojaa koskeva vaikutustenarviointi

Tietosuoja-asetuksen 35 artiklassa säädetään vaikutustenarvioinnista, joka on tehtävä, jos henkilötietojen käsittely todennäköisesti aiheuttaa luonnollisen henkilön oikeuksien ja vapauksien kannalta korkean riskin. Tietosuojavaltuutetun sivuilla (<https://tietosuoja.fi/vaikutustenarviointi>) sekä EU:n tietosuojatyöryhmän ohjeessa WP 248 on tarkemmin selostettu kriteereitä, joiden perusteella KAM-organisaatio voi arvioida, tuleeko sen laatia vaikutustenarviointi.

Velvollisuus tehdä vaikutustenarviointi voi perustua joko suoraan tietosuoja-asetukseen, tietosuojavaikuttetun päätökseen tai kansalliseen lainsäädäntöön. Vaikutustenarviointi voi olla KAM-organisaatiolle pakollinen suoraan tietosuoja-asetuksen perusteella esimerkiksi silloin, jos kaksi seuraavista kriteereistä täyttyy:

- KAM-organisaatio käsittelee erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvia, rikostuomioihin tai rikkomuksiin liittyviä tai muuten hyvin henkilökohtaisia tietoja
- KAM-organisaatio käsittelee rekisterinpitäjään nähden heikossa asemassa olevien henkilöiden tietoja
- henkilötietojen käsittely on laajamittaista
- käsittelyssä yhdistetään tietokokonaisuuksia rekisteröidyn kannalta ennakoimattomalla ja odottamattomalla tavalla.

Vaikutustenarviointia ei siis tarvitse tehdä esimerkiksi pelkästään sillä perusteella, että KAM-organisaatio käsittelee erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvia tietoja. Vaikutustenarviointi voi kuitenkin olla pakollinen, jos erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvien tietojen käsittely on laajamittaista tai siihen liittyy muu peruste, jonka vuoksi henkilötietojen käsittely voi aiheuttaa korkean riskin henkilöiden vapauksille ja oikeuksille.

Tietosuojavaikuttettu on lisäksi laatinut luettelon käsittelytoimista, joiden yhteydessä vaikutustenarviointi on pakollinen (<https://tietosuoja.fi/luettelo-vaikutustenarviointia-edellyttavista-kasittelytoimista>). Tietosuojavaikuttetun päätöksen mukaan vaikutustenarviointi on pakollinen mm. silloin, kun rekisterinpitäjä poikkeaa rekisteröidyn informoinnista tietosuoja-asetuksen 14 artiklan 5 b kohdan perusteella ja henkilötietoja käsitellään laajamittaisesti tai yhdistetään muihin tietokokonaisuuksiin.

Yleensä KAM-organisaatiot joutuvatkin poikkeamaan rekisteröidyn informointivelvollisuudesta asetuksen 14 artiklan 5 b kohdan perusteella, koska ne käsittelevät muualta kuin rekisteröidyltä itseltään saatuja henkilötietoja eivätkä pysty informoimaan jokaista rekisteröityä henkilötietojen käsittelystä. Pelkkä informointivelvollisuudesta poikkeaminen ei siis kuitenkaan vielä tee vaikutustenarviointia pakolliseksi, jos käsittely ei tämän lisäksi ole esimerkiksi laajamittaista asetuksessa tarkoitetulla tavalla.

Kansallisen tietosuojalain 31 §:n perusteella vaikutustenarviointi voi olla pakollinen silloin, kun historiallisessa tai tieteellisessä tutkimuksessa käsitellään erityisiin henkilötietoryhmiin tai rikostuomioihin ja rikkomuksiin liittyviä tietoja ja halutaan poiketa tietyistä rekisteröidyn oikeuksista. Tällä perusteella KAM-organisaatio saattaa joutua tekemään vaikutustenarvioinnin lähinnä sen omien tutkimushankkeiden yhteydessä.

Velvollisuus laatia vaikutustenarviointi koskee ainoastaan sellaisia käsittelytoimia, joihin todennäköisesti liittyy korkea riski henkilöiden oikeuksille ja vapauksille. On siis mahdollista, että KAM-organisaatio joutuu laatimaan vaikutustenarvioinnin esimerkiksi yksittäisen tietojärjestelmän tai henkilötietojen käsittelymuodon osalta, vaikka vaikutustenarviointia ei sen toiminnassa normaalisti edellytettäisikään.

Tietosuoja-asetuksen 35 artiklan 7 kohdan mukaan vaikutustenarvioinnin on sisällettävä vähintään:

- järjestelmällinen kuvaus suunnitelluista käsittelytoimista, ja käsittelyn tarkoituksista, mukaan lukien tarvittaessa rekisterinpitäjän oikeutetut edut;
- arvio käsittelytoimien tarpeellisuudesta ja oikeasuhteisuudesta tarkoituksiin nähden;
- arvio 1 kohdassa tarkoitetuista rekisteröityjen oikeuksia ja vapauksia koskevista riskeistä; ja
- suunnitellut toimenpiteet riskeihin puuttumiseksi, mukaan lukien suoja- ja turvallisuustoimet ja mekanismit, joilla varmistetaan henkilötietojen suoja ja osoitetaan, että tätä asetusta on noudatettu ottaen huomioon rekisteröityjen ja muiden asianomaisten oikeudet ja oikeutetut edut.

Tietosuoja-asetuksen mukaan vaikutustenarviointi tulisi laatia ennen käsittelyn aloittamista. Vaikutustenarviointia ei yleensä tarvitse erikseen hyväksyttää valvontaviranomaisella tai toimittaa tälle rutiininomaisesti tiedoksi. Jos vaikutustenarviointi kuitenkin osoittaa, että käsittely aiheuttaisi korkean riskin, eikä rekisterinpitäjä ole omilla toimenpiteillään saanut riskiä alhaisemmaksi, rekisterinpitäjän on ennen käsittelyn aloittamista kuultava tietosuojaviranomaista. Tämän ennakkokuulemisen jälkeen tietosuojavaltuutettu antaa rekisterinpitäjälle kirjalliset ohjeet niistä toimenpiteistä, joihin tämän on ryhdyttävä riskien pienentämiseksi.

Joissakin erityistilanteissa vaikutustenarviointi on kuitenkin toimitettava tietosuojavaltuutetulle tiedoksi ennen käsittelyn aloittamista, esimerkiksi silloin, jos vaikutustenarviointi on pakollinen kansallisen tietosuojalain 31 §:n perusteella historiallisen tai tieteellisen tutkimuksen yhteydessä.

2. Aineiston hankinta

Luovutukset

Aineistoa otetaan vastaan KAM-organisaation lakisääteisen tai sääntömääräisen tehtävän sekä toiminta- tai hankintapolitiikan mukaisesti. Henkilötietoja sisältävällä arkistoitavalla aineistolla tulee olla kulttuuriperinnöllistä tai tutkimuksellista merkitystä, jotta sitä voidaan käsitellä tietosuojasetuksen 6 artiklan mukaisesti tai 9 artiklan mukaisesti (erityiset henkilötietoryhmät).

Luovuttajaa informoidaan tietosuojaan liittyvistä asioista eli kerrotaan, millä tavalla organisaatio toteuttaa yleisen edun mukaisen tai yleishyödyllisen arkistoinnin mukaista oikeuttaan käsitellä luovutettavaan aineistoon sisältyviä henkilötietoja. Lisäksi kerrotaan organisaation mahdollisista lakisääteisistä tehtävistä.

Luovuttajasta tallennetaan yhteystiedot sekä taustatiedot. Esimerkiksi tekijänoikeuksien ja mahdollisten käyttöehtojen valvomisen kannalta on tärkeää tavoittaa tekijä, joten yhteystietojen tallentaminen on myös luovuttajan etujen mukaista. Luovuttajien tiedot muodostavat rekisterin, jonka käsittelyperuste on arkiston omien tehtävien eli yleistä etua koskevien tehtävien hoitaminen.

Osa luovuttajien tiedoista on kuvailutietoa, jolloin henkilötietojen tallennusperusteena on myös yleisen edun mukainen tai yleishyödyllinen arkistointi.

Luovutussopimukseen kirjatut ehdot liittyvät osaltaan aineistoon, sillä ne määrittelevät esimerkiksi aineiston näyttö- ja käyttörajoituksia. Ehdot tulisi kirjata luovutussopimukseen ja aineiston metatietoihin ”Oikeuksien hallintaan liittyvät metatiedot” -selvityksen suositusten mukaisesti (<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201702101528>, sivu 19).

Luovuttajien henkilötietoja käsitellään myös tutkimuksen tarpeita varten (kolmannen osapuolen oikeutettu etu).

Luovutussopimuksessa on hyvä olla vakuutus siitä, että luovuttajalla on oikeus luovuttaa aineisto. Esimerkiksi perikuntien ja yhdistysten osalta on syytä varmistaa, että luovuttajalla on asianmukainen valtuutus.

Organisaatiolla on oltava ennalta määritelty prosessi sille, miten luovuttajien tietosuojaoikeuksiin liittyvät pyynnöt käsitellään: kenelle pyynnöt tehdään ja kuka vastaa niiden käsittelystä. Prosessin tulee olla koko henkilökunnan tiedossa. Tietosuojapyynnön tekijän henkilöllisyys on tunnistettava luotettavasti.

Aineiston aktiivinen hankinta

Monet muistiorganisaatiot paitsi ottavat vastaan tarjottuja aineistoja, myös keräävät aktiivisesti hankintapolitiikkansa mukaisia aineistoja. Aktiiviseen hankintaan kuuluvat muun muassa dokumentointi, haastattelut, keruut, ostot sekä digitaalisen aineiston haravointi.

Aktiivista hankintaa suunniteltaessa tulee miettiä ja kirjata jo etukäteen kyseisen aineiston käyttöön ja julkaisemiseen liittyvät periaatteet. Dokumentoinnin kohteita, haastateltavia ja keruisiin vastanneita informoidaan siitä, että tietoja tallennetaan ja saatetaan käyttöön yleisen edun mukaisessa tai yleishyödyllisessä arkistointitarkoituksessa. Tarvittaessa käytetään organisaation vakioituja lomakkeita.

Aktiivisen hankinnan kautta syntyneisiin aineistoihin liittyviä henkilötietoja avataan asiakaskäyttöön harkinnan mukaan. Muistiorganisaatio säilyttää vastaajien yhteystietoja yhteydenottoja ja arkistointitarkoituksia varten.

Mikäli keruun teema käsittelee erityisiä henkilötietoryhmiä, vastaaja voi vastata keruuseen myös nimettömästi.

3. Aineistojen järjestäminen, luettelointi ja kuvailu

Miksi järjestetään?

Yleisen tietosuoja-asetuksen myötä tutkimus- ja kulttuuriperintöaineistojen järjestämisen, luetteloinnin ja kuvailun merkitys korostuu entisestään. Aineistojen asiantunteva ja riittävällä tarkkuudella suoritettu järjestäminen ja luettelointi on yksi tärkeimmistä keinoista, joiden kautta muistiorganisaatiot toteuttavat yleisen tietosuoja-asetuksen 5 artiklassa määriteltyjä henkilötietojen käsittelyn yleisiä periaatteita sekä 89 artiklassa tarkoitettuja suojatoimia.

Järjestämisen ja luetteloinnin yhteydessä arvioidaan, onko henkilötietoja sisältävällä aineistolla tutkimuksellista tai kulttuuriperintöön liittyvää pysyvää säilytysarvoa, ja tarpeettomat henkilö-tietoaineistot poistetaan. Järjestäminen ja luettelointi luovat myös perustan henkilötietojen suojaamiselle aineistojen tulevassa tutkimus- ja muussa käytössä, sillä järjestämis- ja luettelointityön yhteydessä tunnistetaan henkilötietoja sisältävät aineistot ja määritellään niiden tulevan käytön edellytykset. Näin järjestäminen ja luettelointi ovat edellytys esimerkiksi tietojen minimoinnin periaatteen toteutumiselle KAM-organisaatioissa tapahtuvassa henkilötietojen käsittelyssä. Niiden kautta varmistetaan, että tietojen säilyttäminen, kuvailu, luovuttaminen ja saataville asettaminen on tarpeen ja oikeasuhtaista suhteessa KAM-organisaatioiden yleisen edun mukaiseen tehtävään.

KAM-organisaatioiden yleisen edun mukaisena tehtävänä on kulttuuriperinnön ja tutkimuksen kannalta merkityksellisen aineiston kerääminen, tallentaminen ja saataville asettaminen. Avoimuus ja pyrkimys saattaa aineistot mahdollisimman laajasti ja tasavertaisesti eri asiakasryhmien käytettäväksi ovatkin keskeisiä muistiorganisaatioiden toimintaa ohjaavia arvoja. Toisaalta aineistojen julkisuutta on toisinaan väistämätöntä rajoittaa henkilötietojen suojaamiseksi ja rekisteröityjen oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi. Aineistojen huolellinen järjestäminen ja luettelointi auttavat löytämään oikean tasapainon tietosuojan turvaamisen ja käytettävyyden edistämisen välillä. Tarkoituksena on varmistaa, että kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoihin sisältyviä henkilötietoja ei asiattomasti luovuteta tutkijoille tai yleisölle eikä toisaalta aineistojen julkisuutta rajoiteta tarpeettomasti ylimitoitetuilla suojatoimilla.

Aineistojen julkisuuden tai käyttöoikeuden määrittely ja käyttörajoitukset

Tietosuojan näkökulmasta järjestämisessä on olennaista tunnistaa, mitä henkilötietoja sisältyy KAM-organisaatiossa käsiteltäviin tutkimus- ja kulttuuriperintöaineistoihin sekä arvioida, millaiset suoja-toimet ovat tarpeellisia, asianmukaisia ja riittäviä rekisteröidyn oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi. Tarpeellisten ja oikeasuhtaisten suojatoimien määrittelyyn vaikuttavat muun muassa tietojen ikä, luonne ja laajuus sekä aineistojen tutkimuksellinen tai kulttuuriperintöön liittyvä merkitys. Mitä vanhempia tiedot ovat, sitä pienempiä ovat yleensä niiden käsittelyyn liittyvät, oikeuksiin ja vapauksiin kohdistuvat riskit. Tietosuoja-asetus koskee vain elossa olevien henkilöiden tietoja. Osa henkilötiedoista on myös luonteeltaan niin yleisiä tai julkisia, että niitä sisältävät aineistot voidaan luovuttaa vapaasti tutkijoiden ja muun kulttuuriperintöaineistoja tarvitsevan yleisön käyttöön. Jos aineistot kuitenkin sisältävät esimerkiksi tietosuoja-asetuksen 9 artiklassa tarkoitettuja

erityisiä henkilötietoryhmiä, niiden käyttö ja saatavuus vaativat erityistä harkintaa. Tässä yhteydessä on hyvä huomioda, että KAM-organisaatioiden suorittamaa henkilötietoja sisältävien valokuvien käsittelyä ei pääsääntöisesti katsota erityisten henkilötietojen käsittelyksi (ks. ”Arkaluonteisten henkilötietojen käsittely (erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvat tiedot)”).

Eräs KAM-organisaatioiden käytössä olevista keinoista henkilötietojen suojan toteuttamiseksi ovat erilaiset käyttö- ja näyttörajoitukset. Käyttörajoituksella tarkoitetaan sitä, että aineiston käyttö ei ole vapaata vaan se esimerkiksi edellyttää erillistä käyttö lupaa tai on mahdollista ainoastaan organisaation omissa tiloissa. Näyttörajoitukset taas liittyvät siihen, ovatko aineiston kuvailutiedot vapaasti saatavilla tietoverkon välityksellä. Siksi järjestämistyön yhteydessä on tärkeää tunnistaa, millaisia erityisiä henkilötietoryhmiä aineisto sisältää ja merkitä tästä tieto aineiston metatietoihin.

Käyttörajoitukset tulisi määritellä niin, että ne eivät kohdistu laajempaan osaan aineistoa kuin on tarpeen. Käyttörajoituksen piiriin kuuluva aineisto voidaan esimerkiksi erotella fyysisesti vapaasti käytettävästä aineistosta järjestämisen yhteydessä, jos järjestämistyöhön käytettävä aika ja resurssit sen sallivat ja se on mahdollista tehdä vaarantamatta aineistokokonaisuuden eheyttä ja käytettävyyttä. Näin minimoidaan riski siitä, että arkaluonteisia henkilötietoja sisältävä aineisto sekoittuisi vapaasti käytettävän aineiston kanssa, ja toisaalta mahdollistetaan vapaasti käytettävissä olevan aineiston esteetön käytettävyys.

Järjestämättömän aineiston ja luovutusten käsittely

Kun tutkimus- tai kulttuuriperintöaineisto otetaan vastaan muistiorganisaatioon, se tulisi käytettävissä olevien resurssien puitteissa inventoida riittävällä tarkkuudella ja samalla selvittää, sisältääkö aineisto esimerkiksi erityisiä henkilötietoryhmiä. Inventoinnista kannattaa laatia myös dokumentti tai luettelo, josta suojaustoimenpiteitä vaativien erityisten henkilötietoryhmien olemassaolo ja sijainti selviää. Kuten edellä on todettu, valokuvien ei pääsääntöisesti katsota kuuluvan erityisten henkilötietojen kategoriaan (ks. ”Arkaluonteisten henkilötietojen käsittely (erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvat tiedot)”).

Luovutettavan aineiston inventointi olisi hyvä suorittaa yhteistyössä aineiston luovuttajan tai lahjoittajan kanssa. Mitä suuremmista aineistokokonaisuuksista on kyse, sitä tärkeämpään asemaan luovuttajan antamat tiedot nousevat. Henkilötietojen suojan kannalta parasta olisikin, että jo ennen aineiston vastaanottamista luovuttaja tai lahjoittaja kävisi aineiston läpi ja merkitsisi tai erottelisi erityiset henkilötietoryhmät vapaasti käytettävästä aineistosta. Samalla aineistosta voidaan seuloa sellaiset henkilötietoja sisältävät aineistot, joilla ei ole tutkimuksellista tai kulttuuriperintöön liittyvää säilytysarvoa. Silloin kun KAM-organisaatiot ottavat vastaan laajoja aineistokokonaisuuksia esimerkiksi suurilta yhteisöluovuttajilta, luovuttajan suorittama inventointi ja ennakkoseulonta voidaan myös asettaa luovutuksen vastaanottamisen ehdoksi. Tämä tietysti edellyttää sitä, että inventointi ja ennakkoseulonta tehdään KAM-organisaation antamien ohjeiden mukaisesti ja että työn suorittaa henkilö, joka osaa tunnistaa erityisiä henkilötietoryhmiä sisältävän aineiston ja arvioida, onko aineistoilla tutkimuksellista tai kulttuuriperintöön liittyvää säilytysarvoa.

KAM-organisaatioihin luovutetaan myös sellaista kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoa, jonka lahjoittajalla ei ole tarkkaa käsitystä aineiston sisällöstä eikä myöskään aikaa, varoja tai asiantuntemusta sen järjestämiseen ja luettelointiin. Siksi KAM-organisaatioiden kokoelmiin on vuosien aikana saattanut kertyä runsaastikin aineistoa, jota ei ole vielä ehditty järjestää ja luetteloida. Osa aineistosta taas on luuteloitu vuosia tai vuosikymmeniä sitten, jolloin tietosuojakysymyksiä ei aina huomioitu yhtä laajasti kuin nykyisin. Siksi vanhoihin luettelo- ja kuvailutietoihin ei välttämättä ole merkitty tietoa esimerkiksi siitä, sisältääkö aineisto arkaluonteisia henkilötietoja.

Henkilötietojen suojaaminen järjestämisen aikana

Järjestäminen on yksi henkilötietojen käsittelyn muoto ja sen aikana tulee kiinnittää erityistä huomioita henkilötietojen suojaamiseen. Tärkein suojatoimi on henkilökunnan riittävä koulutus, ohjaus ja perehdytys. Järjestämistyö vaatii kulttuuriperintöön liittyvän ammatillisen asiantuntemuksen lisäksi tietosuojasaamista ja taitoa tunnistaa erityiset henkilötietoryhmät. Siksi erityisiä henkilötietoryhmiä sisältävien aineistojen järjestämisestä huolehtivan henkilökunnan tulisi olla riittävän perehtynyttä. Tietosuojalain 35 §:ssä säädetty vaitiolovelvollisuus koskee kaikkia KAM-organisaatioiden henkilökuntaan kuuluvia näiden suorittaessa mitä tahansa henkilötietojen käsittelyyn liittyviä toimenpiteitä.

Erityisiä henkilötietoryhmiä sisältävää aineistoa tulisi lähtökohtaisesti käsitellä vain tiloissa, joihin yleisöllä ei ole vapaata pääsyä, eikä tällaista aineistoa saisi muutenkaan jättää tarpeettomasti esille. Poistettavat tai seulottavat henkilötietoja sisältävät aineistot hävitetään aina tietoturvallisesti esimerkiksi silppuamalla.

Poistot ja seulonta

Järjestämisen ja luetteloinnin yhteydessä aineisto käydään tarkemmin läpi kuin luovutusvaiheessa on yleensä mahdollista. Siksi on tavallista, että myös järjestämisvaiheessa tehdään poistoja ja seulotaan aineistoa, jota ei katsota pysyvästi säilytettäväksi. Aineiston arvonmäärittystä ohjaavat yleisellä tasolla kulttuuriperintöalan vakiintuneet periaatteet. Kukin muistiorganisaatio kerää ja tallentaa omaan sääntömääräiseen tai lakisääteiseen tehtäväänsä liittyvää kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoa ja käsittelee siis vain näihin aineistoihin sisältyviä henkilötietoja. Organisaatioilla on myös kokoelmapoliittista yhteistyötä, kuten museoiden TAKO-verkosto sekä yksityisarkistojen, Ålands landskapsarkivetin (Ahvenanmaan maakunnanarkiston) ja Kansallisarkiston yhteisesti sopimat hankintapoliittiset linjaukset.

Pääkriteerinä arvonmäärittämisessä on aineiston tutkimuksellinen tai kulttuuriperintöön liittyvä merkitys. Aineistoa ei tule hävittää ainoastaan siksi, että se sisältää erityisiä henkilötietoryhmiä tai henkilön yksityiselämää kuvaavia tietoja, jos aineisto on arvokasta kulttuuriperinnön näkökulmasta tai tieteellisen tai historiallisen tutkimuksen lähteenä. Kuten edellä on todettu, valokuvien ei pääsääntöisesti katsota kuuluvan erityisten henkilötietojen kategoriaan (ks. ”Arkaluonteisten henkilötietojen käsittely (erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvat tiedot)”). Tietosuojakysymykset

vaikuttavat kuitenkin myös arvonmäärittelyyn, koska tietosuojalain 4 §:n mukaan henkilötietojen käsittelyn arkistointitarkoituksessa on aina oltava tarpeen ja oikeasuhtaista sillä tavoiteltuun yleisen edun mukaiseen tavoitteeseen nähden. Aineiston kulttuuriperintöön liittyvää tai tutkimuksellista merkitystä tulee siis aina arvioida suhteessa rekisteröidyn oikeuksiin ja vapauksiin ja niihin kohdistuviin mahdollisiin riskeihin.

Muistiorganisaatioiden on kyettävä tarvittaessa tuomaan julki arvonmäärittelyn ja säilytysratkaisujen perustelut. Sen vuoksi onkin tärkeää, että organisaation arvonmäärittämisperusteet on kirjattu ylös ainakin yleisellä tasolla. Punninnassa kannattaa huomioida myös kulttuuriperintöaineistoihin liittyvä ajallinen ulottuvuus: yksityiselämän ja henkilötietojen suojaan liittyvät intressit ja riskit heikkenevät ajan mittaan, kun taas aineistojen tutkimuksellinen ja kulttuuriperintöön liittyvä merkitys vain kasvaa vuosikymmenten ja -satojen kuluessa. Usein jotkin KAM-organisaatioiden käytössä olevat keinot henkilötietojen suojan toteuttamiseksi, kuten käyttö- ja näyttörajoitukset, ovat ensisijainen keino sovittaa yhteen kulttuuriperintötehtävään ja henkilötietojen suojaan liittyvät eri näkökulmat. Seulonta tulee käyttää vasta viimesijaisena keinona.

Luettelointi ja kuvailu

Henkilötietoja sisältyy sekä KAM-organisaatioissa säilytettäviin kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistoihin että aineistojen kuvailu- eli metatietoihin. KAM-organisaatiot noudattavat vakiintuneita alakohtaisia luettelointikäytäntöjä, joita sovelletaan organisaatiokohtaisesti. Alakohtaisten luettelointikäytäntöjen avulla taataan tietojen yhteismitallisuus. Esimerkiksi museotalle on tehty yhteinen museoiden luettelointiohje.

Usein metatietoihin kirjattavat henkilötiedot ovat välttämättömiä aineistojen luotettavuuden, eheyden, käytettävyyden ja säilymisen turvaamiseksi. Esimerkiksi tieto aineiston tekijästä on keskeinen aineiston alkuperää ja kontekstia kuvaileva tieto, jota usein tarvitaan aineiston löytämiseksi ja käyttämiseksi. Vastaavasti tieto aineiston luovuttajasta voi olla tarpeen aineiston luotettavuuden ja todistusvoimaisuuden arvioimiseksi. Toisinaan KAM-organisaatiolla on myös lakisääteinen velvollisuus tiettyjen henkilötietojen kirjaamiseen tai julkaisemiseen. Esimerkiksi tekijänoikeuslain 3 §:ssä edellytetään tekijän ilmoittamista lähtökohtaisesti aina, kun tekijänoikeuden suojaama aineistoa saatetaan yleisön saataviin.

Tietosuojalain 4 §:ssä todetaan, että henkilötietojen käsittely yleisen edun mukaisessa arkistointitarkoituksessa kattaa myös kuvailutietoihin sisältyvät henkilötiedot. KAM-organisaatiot voivat siis kirjata kulttuuriperintö- ja tutkimusaineistojen metatietoihin henkilötietoja ja myös saattaa niitä julkisesti yleisön saataville, kunhan henkilötietojen käsittely on tarpeen ja oikeasuhtaista sillä tavoiteltuun yleisen edun mukaiseen tavoitteeseen nähden. Näihin kuvailutietoihin voi sisältyä myös tietosuoja-asetuksen 9 artiklassa tarkoitettuja erityisiä henkilötietoja. Erityisiä henkilötietoryhmiä sisältävien kuvailutietojen tallentamista ja julkaisemista arvioitaessa on kuitenkin erityisen tarkkaan harkittava, onko niiden käsittely tarpeellista ja oikeasuhtaista yhtäältä kulttuuriperintöaineiston säilymisen ja käytettävyyden edistämisen kannalta ja toisaalta suhteessa rekisteröidyn oikeuksille ja vapauksille aiheutuviin riskeihin. Tässä yhteydessä on hyvä huomioida, että KAM-organisaation

käsitellessä henkilöistä otettuja valokuvia ja käyttäessä niitä tunnistamistarkoituksiin esimerkiksi nimitai paikkatietoja kuvan metatietoihin lisäämällä, ei kyse pääsääntöisesti katsota olevan erityisten henkilötietojen käsittelystä (ks. tarkemmin luku ”Arkaluonteisten henkilötietojen käsittely (erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvat tiedot)”).

Tietojen minimoinnin periaate ohjaa myös henkilötietoja sisältävien kuvailutietojen tuottamista ja julkaisemista. Sellaisia henkilötietoja, jotka eivät ole esimerkiksi aineiston löydettävyyden, käytön, säilymisen, historiallisen merkittävyyden tai luotettavuuden arvioinnin kannalta tärkeitä, voidaan kirjata kuvailutietoihin vain erityisistä syistä. Henkilötietojen merkitseminen kuvailutietoihin edellyttää siksi aina huolellista harkintaa ja tarpeellisuusarviointia. KAM-organisaatioiden tuleekin huolehtia siitä, että luettelointi- ja kuvailutyötä tekevä henkilökunta on saanut työhön asianmukaisen koulutuksen, perehdytyksen ja ohjeistuksen ja että oikeus tietojen katselemiseen ja kirjaamiseen on vain niillä henkilöillä, joiden työtehtäviin tämä kuuluu. Osoitusvelvollisuuden ja tietojen minimoinnin periaatteen kannalta olisi myös tärkeää, että kuvailu- ja kokoelmanhallintajärjestelmistä tallennetaan riittävät lokitiedot siitä, ketkä tietoja ovat katsoneet, kirjanneet, muokanneet ja poistaneet.

Jos henkilötietoja sisältävät kuvailutiedot eivät ole julkisesti katseltavissa, käyttöoikeudet tulisi määritellä siten, että kuvailutietoja pääsevät tarkastelemaan ainoastaan sellaiset henkilöt, jotka tarvitsevat niitä työtehtäviään varten tai jotka ovat muuten saaneet tietoihin käyttöoikeuden. Yhteisissä kuvailu- ja kokoelmanhallintajärjestelmissä tulisi käyttöoikeudet määritellä siten, että näyttörajoitetut henkilötiedot näkyvät ainoastaan niille käyttäjille, joiden toimenkuvan kannalta kyseiset tiedot ovat tarpeellisia.

Luettelointityötä tekevän henkilökunnan tulee tietää tai pystyä määrittämään, mitkä metatietokentät ovat julkisia, jotta näyttörajoitettuja henkilötietoja ei kirjata väärin, julkaistaviin kenttiin. Minimoinnin periaatteen kannalta olisi eduksi, jos järjestelmissä olisi mahdollisuus valita metatiedoille useampia eri näyttörajoituksen asteita, joilla voidaan määritellä näkyvyyttä sekä organisaation sisällä että eri asiakasryhmille. Järjestelmiä kehitettäessä tai viimeistään uusiin järjestelmiin siirryttäessä tähän tulisi kiinnittää huomiota – myös sen varmistamiseksi, ettei metatietojen julkisuutta rajoiteta tarpeettomasti.

Tuotettujen metatietojen tulisi olla sekä ihmis- että koneluettavia. Metatietojen kirjaamisessa tulisi noudattaa ”Oikeuksien hallintaan liittyvät metatiedot” -työryhmän loppuraportissa annettuja suosituksia (<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201702101528>). Selkeät, dokumentoidut käyttöehdot ja -oikeudet ovat edellytys sähköisten aineistojen levittämiseksi ja jatkokäytölle. Kun metatietoihin on merkitty mahdolliset rajoitukset koneluettavassa muodossa, on esimerkiksi käyttörajoitusaikojen umpeutuessa aineistojen vapauttaminen käyttöön helpompaa.

Riittävän ohjeistuksen merkitys korostuu silloin, kun kuvailutietoja tuotetaan joukkoistamalla tai aineiston luovuttajan toimesta. Tietojen tuottajia tulee ohjeistaa selkeästi siitä, millä edellytyksillä julkaistaviin kuvailutietoihin voidaan kirjata henkilötietoja. Moderoinnin avulla tulee varmistua myös siitä, että lain tai ohjeistuksen vastaiset tiedot poistetaan riittävän nopeasti. Joukkoistetun kuvailutiedon tulee olla selkeästi erotettu virallisesta tiedosta, ennen kuin muistiorganisaatio on sen hyväksynyt.

Kun kokoelmanhallinta- ja kuvailujärjestelmiä hankitaan ulkopuolisilta palveluntuottajilta, KAM-organisaation tulee solmia järjestelmätoimittajien kanssa henkilötietojen käsittelyä koskevat sopimukset, jotka sisältävät tietosuoja-asetuksen 28 artiklan 3 kohdan mukaiset tiedot.

4. Käyttöön saattaminen

Museoiden, kirjastojen ja arkistojen tulee luoda ja ylläpitää käytäntöjä, jotka takaavat kokoelmien ja niihin liittyvän tiedon säilymisen tuleville sukupolville mahdollisimman hyvin ja turvautusti sekä niiden saatavuuden julkiseen käyttöön. Museoilla, kirjastoilla ja arkistoilla on erityinen velvollisuus asettaa kokoelmat ja kaikki niihin liittyvä olennainen tieto saataville niin laajalti kuin mahdollista, ottaen kuitenkin huomioon lainsäädännön sekä kokoelmia koskevien sopimusten ja turvallisuuden asettamat vaatimukset.

Tutkija- ja tietopalveluiden avulla sekä saattamalla aineistoja ja niiden metadataa käyttöön tutkijasaleissa ja verkon välityksellä mahdollistetaan tiedon laaja saatavuus, kulttuuriperinnön vaikuttavuus yhteiskunnassa ja tutkimuksen vapaus.

Tutkijasali ja tietopalvelu

Yleensä KAM-organisaatioiden mahdollisuudet asettaa aineistonsa käytettäväksi ovat laajimmillaan, kun käyttö tapahtuu organisaatioiden omissa tiloissa. KAM-organisaatioiden asiakkaat voivat tilata analogisia kokoelma-aineistoja tutkittaviksi tutkijasaleihin tai muihin organisaation tiloihin. Tiloissa voi olla myös asiakaspäätteitä, joilla on mahdollista tutkia digitoituja kokoelma-aineistoja ja niiden metadataa.

Organisaatioilla on oltava myös ohjeistus ja käytännöt siitä, miten asiakkaiden on mahdollista itse kuvata tai kopioida kokoelma-aineistoja. Esimerkiksi yleisissä käyttöehdoissa tai vastaavassa lomakkeessa asiakkaan tulee sitoutua myös noudattamaan tietosuojalainsäädäntöä.

Valtaosa KAM-organisaatioiden aineistoista on vapaasti asiakkaiden tutkittavissa organisaation omissa tiloissa. Aineiston huonon kunnon ja järjestämättömyyden lisäksi julkisuuslaki ja tietosuojalainsäädäntö, tekijänoikeuslaki ja aineistojen luovutussopimuksissa asetetut käyttörajoitukset voivat rajoittaa aineistojen käyttöä myös organisaatioiden omissa tiloissa (ks. myös tämän suosituksen luku ”Johdanto”). Aineistoja, joita ei ole järjestetty, voidaan antaa asiakkaiden käyttöön organisaation harkinnan mukaan ja tarpeellisia henkilötietojen suojaamistoimia noudattaen. On sovittava, että asiakas ilmoittaa, mikäli hän havaitsee, että hänen saamassaan aineistossa on käyttörajoitettua aineistoa. Tällöin se merkitään käyttörajoitetuksi.

Käyttörajoitettua aineistoa on mahdollista saada nähtäväksi käyttö lupaa hakemalla. Kullakin organisaatiolla on oltava ohjeet tai lomakkeet sekä prosessi käyttö lupien hakemista ja saamista varten. Kunkin KAM-organisaation on myös hyvä tehdä asiakkaille kirjalliset käytösäännöt tutkijasaleja varten sekä vakiolomake aineistotilauksiin.

Asiakkaat saavat tilaamansa aineistot organisaation tiloihin tutkittavaksi sillä edellytyksellä, että asiakas sitoutuu noudattamaan organisaation ohjeistuksia ja voimassa olevaa lainsäädäntöä. Muista kuin käyttörajoituksen alaisista aineistoista asiakkailta ei tarvitse kysyä käyttötarkoitusta. Aineiston tilauslomakkeen allekirjoittamalla asiakkaat sitoutuvat noudattamaan lakeja ja käytösääntöjä.

Organisaation on hyvä tehdä arviointi siitä, missä tapauksissa asiakasta tulee pyytää identifioimaan itsensä.

Organisaatioilla on oltava myös ohjeistus ja käytännöt siitä, miten asiakkaiden on mahdollista itse kuvata tai kopioida kokoelma-aineistoja. Yleensä tämä on mahdollista vain tutkimuskäyttö- ja muistiinpanotarkoituksessa. Kuvauslupa- tai vastaavassa lomakkeessa asiakas sitoutuu myös noudattamaan tietosuojalainsäädäntöä.

KAM-organisaatiolla on mahdollisuus antaa aineistoja henkilökohtaiseen käyttöön niin sanotun kotitalouspoikkeaman perusteella, sillä tietosuoja-asetusta ei sovelleta luonnollisen henkilön suorittamaan henkilötietojen käsittelyyn toiminnassa, joka on yksinomaan henkilökohtaista tai kotitaloutta koskevaa toimintaa. KAM-organisaation on syytä näissä tapauksissa varmistua siitä, että kyseessä on yksityisen henkilön aineiston käyttö, joka liittyy yksinomaan henkilökohtaiseen tai kotitaloutta koskevaan toimintaan ja joka ei ole sidoksissa mihinkään ammatilliseen tai kaupalliseen toimintaan. Henkilökohtaista tai kotitaloutta koskevaa toimintaa voi olla esimerkiksi kirjeenvaihto ja osoitteiston pitäminen sekä sosiaalinen verkostoituminen ja verkkotoiminta, joka liittyy henkilökohtaiseen tai kotitaloutta koskevaan toimintaan. Tämä varmistus voidaan tehdä esimerkiksi käyttämällä käyttöoikeuslomakkeita, joissa käyttäjä identifioidaan ja hän vahvistaa käyttävänsä aineistoa ainoastaan kotitalouspoikkeuksen mukaisesti. Käyttötarkoitus tulisi yksilöidä lomakkeessa, jotta KAM-organisaatio voi arvioida, onko pyydetty aineisto laajuudeltaan ja sisällöltään sellaista, että voidaan perustellusti olettaa, että sitä tullaan käyttämään vain kotitalouspoikkeaman piirissä.

Tutkijalle annetussa asiakaspalvelussa (puhelut, sähköpostit, chat-vastaukset) voidaan antaa henkilötietoja sisältäviä perustietoja. Julkaistavissa tietopalveluvastauksissa kuten Kysy museolta - palvelussa (<https://kysymuseolta.fi/>) tulee huomioida tietosuojalainsäädäntö.

Digitaalinen käyttöön saattaminen

KAM-sektorin toimijat julkaisevat omien kokoelmiensa metadatala ja digitaalisia kokoelma-aineistoja omissa asiakasliittymissään ja omilla verkkosivustoillaan sekä välittävät niitä erilaisiin hakupalveluihin ja portaaleihin aineistojen saatavuuden ja tunnettuuden edistämiseksi. Kukin organisaatio vastaa omien kokoelmiensa julkaisemisen lainmukaisuudesta. Tietosuojan ohella on huomioitava myös tekijänoikeuslainsäädännön asettamat rajoitukset. Merkittävin kansallinen hakupalvelu on Finna ja eurooppalaisella tasolla Europeana.

Vuonna 2016 julkaistut FAIR-periaatteet (<https://www.go-fair.org/fair-principles/>) tieteellisen datan hallinnoimiseksi on otettu laajasti käyttöön mm. yliopistoissa ja EU-komission rahoittamissa hankkeissa. Periaatteisiin kuuluvat osat (Findable–Accessible–Interoperable–Reusable) ovat hyviä periaatteita myös kulttuuriperintöaineistojen kuvailussa, julkaisemisessa ja niihin liittyvän datan hallinnoimisessa. Uudelleenkäytettävyyteen vaikuttaa se, että kuvailutiedot eli metadata ovat riittävän tarkat ja oikeat, ne on julkaistu selvillä ja saavutettavilla lisensseillä, metadata on kytketty kontekstiin ja se on sovittujen standardien mukaista. Tietosuojan kannalta KAM-sektorin toimijat

joutuvat harkitsemaan, milloin FAIR-periaatteissa asetetut tavoitteet riittävän tarkalle ja oikealle metadatalle täyttyvät ja mikä on metadatan riittävä ja oikeasuhtainen määrä.

Kokoelma-aineistoja ja niiden metadataa julkaistaessa lähtökohtana on se, että julkaiseminen on tarpeellisuus- ja suhteellisuusarvioinnin perusteella harkittua ja oikeasuhtaista yleisen edun mukaiseen tavoitteeseen ja rekisteröidyn oikeuksiin nähden. Erityisesti uudemman aineiston osalta tulee harkita, onko kaikkien metatietojen julkaiseminen tarpeellista. Tietojen minimoinnin periaate tulee erityisesti huomioida julkaistaessa. Kun julkaisun tarkoituksena on tuoda ilmi yleisempää kulttuurista ja historiallista ilmiötä tai tapahtumaa, esimerkiksi yksityishenkilöiden nimet voivat olla julkaistaessa epäolennaisia.

Sananvapauden nojalla tapahtuva julkaiseminen koskee myös KAM-sektorin toimijoita, kun ne julkaisevat toimitettuja sisältöjä kuten julkaisuja, verkkosivuja ja näyttelyitä. Vaikka aiemmin esimerkiksi sanomalehdissä julkaistua aineistoa julkaistaisiin uudelleen sananvapauden perusteella, voi julkaistavien metatietojen määrää olla syytä rajoittaa, erityisesti jos julkaistava aineisto on yksityiselämän piiriin kuuluvaa tai sisältää erityisiä henkilötietoryhmiä koskevia tietoja.

Kulttuuriperintöorganisaatiot eivät rajoita tutkimuksen vapautta ja voivat myös tehdä ja julkaista omaa tutkimusta. KAM-sektorin organisaatioiden ja niiden työntekijöiden tuleekin edistää kokoelmiin liittyvän tiedon tutkimusta, säilyttämistä ja käyttöä. Organisaatioissa tehtävässä tutkimuksessa seurataan yleisesti hyväksyttyjä tutkimuseettisiä ohjeistuksia sekä lainsäädäntöä. Yleisesti hyväksyttyjä periaatteita noudatetaan myös organisaatioiden omissa julkaisuissa. Kulttuuriperintöorganisaatioiden julkaiseman tiedon, tapahtui se millä keinoin hyvänsä, tulee olla perusteltua, tarkkaa ja ottaa vastuullisesti huomioon esiteltävät akateemiset alat ja yhteisöt.

Journalistin ohjeet (https://www.jsn.fi/journalistin_ohjeet/) on hyvä pohja myös KAM-sektorin toimijoille kokoelmien julkaisemista harkittaessa. Journalistien ohjeissa korostuu erityinen huolellisuus yksityiselämän piiriin kuuluvien henkilötietojen julkaisemisessa.

- "Jokaisen ihmisarvoa on kunnioitettava. Etnistä alkuperää, kansallisuutta, sukupuolta, seksuaalista suuntautumista, vakaumusta tai näihin verrattavaa ominaisuutta ei pidä tuoda esiin asiaankuulumattomasti tai halventavasti.
- Yksityiselämään kuuluvia erityisen arkaluonteisia seikkoja voi julkaista vain asianomaisen suostumuksella tai jos niillä on poikkeuksellista yhteiskunnallista merkitystä.
- Sairaus- ja kuolemantapauksista sekä onnettomuuksien ja rikosten uhreista tietoja (julkastaessa) on aina noudatettava hienotunteisuutta.
- Kaikki julkinen ei välttämättä ole julkaistavissa. Erityistä varovaisuutta on noudatettava, kun käsitellään alaikäisiä koskevia asioita.
- Rikoksesta tuomitun nimen, kuvan tai muita tunnistetietoja voi julkaista, ellei se tuomitun asemaan tai tekoon nähden ole selvästi kohtuutonta.
- Arkaluonteisen rikoksen uhrin henkilöllisyys on suojattava, ellei sillä ole poikkeuksellista yhteiskunnallista merkitystä."

KAM-sektorin toimijoiden on huolehdittava luottamuksen säilymisestä julkaisemista harkittaessa. Jos kokoelman tai sen osan alkuperäisen luovuttajan kanssa on sovittu, että aineistoa ei julkaista esim. tiettyä aikana, on rekisterinpitäjän pyrittävä kunnioittamaan tätä toivetta. Aineistoihin voi kuulua esimerkiksi kokonaisuuksia, joiden käyttö on sovittu rajoittuvaksi vain tutkijasaleihin.

Julkiselta paikalta kokoelmiin tallennettujen aineistojen, kuten kuva-aineistojen, julkaiseminen on lähtökohtaisesti vapaampaa kuin yksityiselämää koskevan aineiston julkaiseminen. Tämä koskee myös kokoelmia, joihin sisältyy erityisiä henkilötietoryhmiä koskevia tietoja. Tietosuoja-asetuksen 9. artiklan 2§:n e-kohdan mukaan kyseisen artiklan 1§ ei koske henkilötietoja, jotka rekisteröity on nimenomaisesti saattanut julkisiksi. Näin esimerkiksi julkisilla paikoilla tapahtuneiden poliittisia ja uskonnollisia mielenilmauksia koskevien tietojen julkaiseminen on mahdollista. Tämän mukaisesti KAM-sektorin toimijat voivat harkinnan mukaan julkaista esimerkiksi julkisilla paikoilla tapahtuneiden mielenosoitusten ja muiden kokoontumisten kuvallista dokumentointiaineistoa, jos se on tarpeen yleisen edun mukaisessa tarkoituksessa.

Tämän lisäksi tietosuoja-asetuksen johdantokappale 51 mukaan henkilötietoja sisältävien valokuvien käsittelyä, kuten julkaisemista, ei yleisestikään tulisi automaattisesti katsoa henkilötietojen erityisryhmien käsittelyksi. Johdantokappaleen mukaan valokuvat kuuluvat tietosuoja-asetuksen 9 artiklassa mainittujen biometristen tietojen määritelmän piiriin ainoastaan siinä tapauksessa, että niitä käsitellään erityisin teknisin menetelmin, jotka mahdollistavat luonnollisen henkilön yksilöllisen tunnistamisen tai todentamisen. Vaikka valokuva voi siis mahdollistaa tunnistamisen fyysisten ominaisuuksien perusteella, tulee siitä biometristä tietoa vain, jos KAM-organisaatio suorittaa "erityistä teknistä käsittelyä". Yleensä tämä tarkoittaa sitä, että kuvatietoja käytetään luomaan yksilöllinen digitaalisen malli tai profiili, jota puolestaan käytetään automaattiseen kuvien yhteensovittamiseen ja tunnistamiseen, eli biometriseen profilointiin. Pääsääntöisesti KAM-organisaatioiden suorittamaa henkilötietoja sisältävien valokuvien käsittelyä, kuten julkaisemista, ei siis siten katsota erityisten henkilötietojen käsittelyksi.

KAM-sektorin toimijoiden tulee huolehtia erityisestä huolellisuudesta julkaistaessa erityisiä henkilötietoryhmiä koskevia aineistoja. Tällöin on tehtävä eettinen pohdinta rekisteröidylle mahdollisesti aiheutuvan vahingon riskin suhteesta julkaisemisella saavutettavaan etuun.

Julkaistuun ja käyttöön saatettuun aineistoon tai metatietoon voi kohdistua tietosuoja-asetuksen mukaisia poisto- ja korjauspyyntöjä sekä -vaatimuksia. Tietosuoja-asetuksen mukaista oikeutta tietojen poistamiseen ei sovelleta, kun henkilötietoja käsitellään yleisen edun mukaisessa arkistointitarkoituksessa. Tämän mukaisesti KAM-organisaatioiden aineistoissa tai sisäisessä käytössä olevissa järjestelmissä olevia tietoja ei lähtökohtaisesti poisteta, mutta selvästi virheelliset metatiedot voidaan korjata.

Alan vakiintuneiden toimintatapojen mukaisesti organisaatiot voivat poistaa julkisesti saatavilla olevaa tietoa perustellun pyynnön tai vaatimuksen seurauksena. Perusteltu syy voi olla esim. käyttöön saattamisessa tapahtunut virhe eli julkiseksi on päätyntä henkilötietoa, jonka ei tulisi olla julkista, tai selvästi osoitettu turvallisuusuhka, jos tiedot ovat julkisesti saatavilla. Jokaisessa KAM-organisaatiossa

on hyvä olla etukäteen valmisteltu prosessi poisto- ja korjausvaatimusten käsittelylle ja niistä aiheutuville toimenpiteille.

Näyttelykäyttö

Kulttuuriperintöorganisaatiot järjestävät erilaisia perus-, kokoelma- ja tilapäisnäyttelyitä, joissa asetetaan esille omia tai muualta näyttelyä varten lainattuja objekteja, taideteoksia ja muita kokoelma-aineistoja. Näyttelyiden ja niiden teemojen ja sisällön on oltava sopusoinnussa organisaatioiden tehtävän, toimintatapojen ja tarkoituksen kanssa.

Näyttelyt, esillä olevat objektit tai näyttelyssä tarjottava tieto, voivat sisältää erityisiä henkilötietoja, jotka ovat näyttelyn sisällön, teeman tai esimerkiksi taiteilijan ja hänen taiteensa kannalta olennaisia. Niiden käytössä noudatetaan lainsäädäntöä ja alan eettisiä sääntöjä. Näyttelyaineistoja ja tietoja kootessa otetaan huomioon myös se, onko tietoja jo aikaisemmin julkaistu.

Näyttelyiden taustalla on tutkimus, ja sen perusteella voidaan varmistaa, että näyttelyissä tarjottu tieto on oikeellista, tarkkaa, perusteltua ja oikeasuhtaista. Omistaja- ja lainaajatietoja ei laiteta esille näyttelyyn, ellei omistajan ja lainaajan kanssa ole toisin sovittu. Näyttelyissä on otettava huomioon yksityiselämää loukkaavan tiedon esittämiseen ja kunnianloukkauksiin liittyvä rikosoikeudellinen sääntely.

Kokoelma-aineistojen käyttö KAM-organisaation viestinnässä

KAM-organisaatioiden tulee omassa viestinnässään harkita, missä yhteydessä kokoelma-aineistoja käytetään. Silloin kun KAM-organisaatio itse markkinoi toimintaansa, on huomioitava elossa olevien ihmisten kuvien käyttöön liittyvät rajoitukset kaikissa viestintäkanavissa. Markkinointikäyttö vaatii lähtökohtaisesti elossa olevan ihmisen suostumuksen.

Viestintää toteuttavia KAM-organisaatioiden ammattilaisia on hyvä perehdyttää kokoelmiin liittyviin tietosuojakysymyksiin. Julkaisun yhteydessä on tärkeää, että myös kontekstitiedot kulkevat aineiston mukana. Esimerkiksi kuvallisessa sosiaalisen median päivityksessä voidaan tarjota linkki Finna-tietueeseen, jossa on tarkempia tietoja ko. kuva-aineistosta.

5. Tietosuoja ja tekoäly

Tekoäly on työkalu, jonka hyödyntäminen voi tuottaa monenlaisia taloudellisia ja yhteiskunnallisia hyötyjä. Samat tekoälyyn liittyvät tekijät ja tekniikat, jotka tuottavat sosioekonomisia hyötyjä, voivat aiheuttaa myös riskejä tai kielteisiä seurauksia yksilöille tai yhteiskunnalle. Turvallisemman käytön mahdollistamisessa sekä riskien ja kielteisten seurausten hallinnassa tietosuojalla on keskeinen asema.

Tekoäly asettaa uudenlaisia haasteita tietosuojan osalta, koska se pystyy käsittelemään nopeasti suuria tietomääriä. Tämä mahdollistaa esimerkiksi sen, että yksittäisestä henkilöstä voidaan kumuloida tehokkaasti tietoa eri lähteistä ja muodostaa yhä tarkempia ja laaja-alaisempia profiileja.

EU-tasoinen tekoälysäädös on tullut voimaan 1.8.2024. Säädöstä sovelletaan kattavasti tekoälyn kehittämiseen, myyntiin ja käyttöön. Tekoälysäädös tulee muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta velvoittavaksi 24 kuukauden kuluttua voimaantulosta. Poikkeukset ovat seuraavat:

- 6 kk voimaantulosta: kiellettyihin tekoälykäytäntöihin liittyvät säännöt;
- 12 kk voimaantulosta: yleiskäyttöisiä tekoälyjärjestelmiä sekä hallintoa jäsenmaiden ja EU:n tasolla koskevat säännöt; ja
- 36 kk voimaantulosta: suuririskisiä järjestelmiä koskevat veloitteet.

Tekoälysäädös on maailman ensimmäinen kattava ja sitova tekoälylaki, jonka tarkoituksena on tukea innovointia samalla haitallisia vaikutuksia lievennystä. Tavoitteena on ehkäistä erityisesti terveyteen, turvallisuuteen ja perusoikeuksiin kohdistuvia riskejä.

Tekoälysäädös pohjautuu samoille perusarvoja tukeville periaatteille kuin tietosuoja-asetus, mutta pyrkii täydentämään tietosuoja-asetusta tekoälyyn liittyvien erityiskysymysten osalta. **Tekoälysäädös ei siis rajoita tietosuojalainsäädännön soveltamista vaan täydentää sitä.** Tekoälysäädöksen tarkoituksena on taata, että luonnolliset henkilöt saavat asianmukaista tietoa heihin vaikuttavasta tekoälyn käytöstä ja mahdollisuuden päättää siitä, että eivät joudu esimerkiksi profiloinnin tai manipuloivien vaikuttamispyrkimysten kohteeksi.

Tekoälysäädöksen alueellinen soveltamisala määritellään samankaltaisten periaatteiden pohjalta kuin tietosuoja-asetuksenkin, eli säädös koskee sekä julkisia että yksityisiä toimijoita EU:ssa ja myös sen ulkopuolella, kun tekoäly on tarjolla tai käytössä EU:n markkinoilla tai sen käyttö vaikuttaa EU:n alueella oleviin henkilöihin. **Tekoälysäädöksen soveltamisala on siis hyvin laaja, ja käytännössä lähes kaikki tekoälyn kehittämiseen ja hyödyntämiseen liittyvä toiminta kuuluu sen piiriin.** Tekoälysäädöstä ei kuitenkaan sovelleta tekoälyjärjestelmiä tai tekoälymalleja koskevaan tutkimus-, testaus- ja kehittämistoimintaan ennen niiden markkinoille saattamista tai käyttöönottoa, mutta tällöinkin on huomioitava muu lainsäädäntö (esim. tietosuoja). Poikkeus ei kata testausta tosielämän olosuhteissa.

Tekoälysäädöksessä noudatetaan riskiperusteista lähestymistapaa, jossa erotetaan toisistaan tekoälyn kehittäminen, markkinoille saattaminen, käyttöönotto tai käyttö, jotka aiheuttavat

i) riskin, joka ei ole hyväksyttävissä eli kielletyn riskin,

ii) suuren riskin, tai

iii) vähäisen tai minimaalisen riskin.

Luetteloon kielletyistä käytännöistä sisältyvät tekoälysäädöksen II luvun mukaan tekoälyn perusoikeuksia loukkaava käyttö, esim. manipulovien tekniikoiden käyttö, henkilöiden haavoittuvuuksien hyödyntäminen ja biometrisiin tietoihin perustuva luonnollisten henkilöiden luokittelu erityisten henkilötietojen (kuten rotu, poliittinen mielipide, sukupuolinen suuntautuminen, uskonnollinen tai filosofinen vakaumus) perusteella. Suuririskisiä tekoälyjärjestelmiä yhdistää se, että niillä voi olla huomattavia vaikutuksia ihmisten henkeen, terveyteen tai oikeusasemaan (esim. lääkinnälliset laitteet ja biometrinen tunnistaminen). Suurin osa tekoälysäädöksen asettamista velvoitteista liittyy suuririskisten tekoälyjärjestelmien tarjoamiseen ja käyttöön.

Tekoälyä käyttöön otettaessa tulee kunkin käyttötavan ja tekoälytyökalun osalta kartoittaa, mitkä ovat ne toimijakohtaiset pelisäännöt, jotka edistävät tekoälyn vastuullista käyttöä ja varmistavat laillisuuden, myös tietosuoja- ja tekoälylainsäädännön näkökulmasta. **Tekoälysäädös sisältää erityisiä vaatimuksia kaikissa riskiluokissa niin käyttäjille kuin myös kehittäjille, valmistajille ja tarjoajille. On tärkeää huomioida myös, että sikäli kun KAM-sektorin toimija käyttää tekoälyä henkilötietojen käsittelyyn, KAM-sektorin toimijan on ennen tekoälyn käyttöönottoa arvioitava, tuleeko sen tehdä tietosuoja-asetuksen mukainen vaikutustenarviointi.**

Koska tekoälyn käyttö ja merkitys tulee vain kasvamaan tulevana vuosina, jokaisen KAM-sektorin toimijan täytyy muodostaa oma organisaatiokohtainen suhteensa tekoälyyn ja ohjeistuksensa sen käyttöön. **Tekoälyn käyttöön on hyödyllistä tutustua ensin rajoitetussa testiympäristössä hiekkalaatikkotyyppisesti, jotta sen mahdollisuudet työkaluna voidaan tietoturvallisesti tutkia ja tunnistaa KAM-sektorin toiminnoissa.**

Koska tekoälyn hyöty työkaluna pohjautuu pitkälti sen tiedon laatuun, jolla tekoäly on koulutettu ja jonka pohjalta se toimii, KAM-sektorille voi muodostua olennainen rooli tekoälyn rakentavan ja hyödyllisen käytön muotoutumisessa.